

Tri biografije – tri popisa – isti ishod. Vukovarsko međuraće kroz tri židovske biografije

Židovske zajednice su kroz dugu povijest progona i obespravljenosti razvile karakteristike koje su ih u trenutku ravnopravnog uključenja u društveni i politički život sredina u kojima su obitavale učinile izrazito konkurentnima i za opći razvoj tih zajednica vrlo važnima i utjecajnima. Mobilne, pismene, školovane, višejezične – često su bile pokretači modernizacije i jačanja građanskog društva. Upravo zbog tih osobina često su bile prve na udaru u svom okruženju. Nakon uspostave Države/Kraljevine SHS/Jugoslavije, židovske zajednice na području današnje Hrvatske dijele sudbinu svih etničkih/manjinskih zajednica. U malim sredinama, kao što je Vukovar, ona je, često kao i druge etničke skupine, bila motor razvoja i novina. Sve je to prekinuto uspostavom Nezavisne Države Hrvatske i njezinog zločinačkog režima – židovska zajednica u Vukovaru je uništena, iako je Vukovaru mnogo toga dala.

Uvod

O Židovskoj općini Vukovar (ŽOV) i židovskoj zajednici u Vukovaru u hrvatskoj historiografiji nema puno radova.¹ Najvažnije podatke i najcjelovitije istraživanje o naseljavanju Židova u Vukovaru i vukovarskom kraju, te formiranju ŽOV u svojoj studiji donio je srpski povjesničar Slavko Gavrilović.² Navedena studija, objavljeni članci, kao i ovaj tekst, svi nastali na tek djelomičnom pregledu arhivsko gradiva³, govore o tome da je Židovska općina u Vukovaru bila ekonomski jaka, društveno izrazito aktivna, nacionalno osviještena⁴, asimilirana

¹ Tekstovi dr. sc. Ljiljane Dobrovšak iz područja povijesti i dr. sc. Dragana Damjanovića iz područja povijesti umjetnosti.

² GAVRILOVIĆ 1989: 1-103.

³ U Gradskom muzeju Vukovar (GMVU) nalazi se arhivsko gradivo Židovske općine Vukovar. Razvrstana je u kutije, bez signatura, pa će se u bilješkama koristiti oblik – Arhiva Židovske općine Vukovar (ŽOV). Na nju me ljubazno upozorila gđa Olivera Crevar, voditeljica knjižnice i arhive GMVU. Ravnateljica GMVU Ruža Marić dala mi je na korištenje dio digitaliziranog arhivskog gradiva, pa će se u bilješkama također navoditi samo – Arhiva ŽOV. Objema srdačno zahvaljujem.

⁴ Tvrdnju izvodim prije svega iz činjenice osnutka političke stranke – Židovske stranke na ponovljenim izborima za gradsko zastupstvo 1920. godine. Toj činjenici dodajem i podatak da je prvo cionističko društvo u Hrvatskoj (Vidi: DOBROVŠAK 2006: 234-266, osobito 264)

i dobro uklopljena u vukovarsku zajednicu. U vukovarskoj svakodnevicu je stalno prisutna, a djelatnost njezinih pojedinaca ili nje kao kolektiviteta često je znala biti presudna za neke događaje, na primjer osnivanje županijske bolnice, utemeljenje vukovarske gimnazije, mnogih sportskih klubova, društava, novina.

Kroz biografije trojice uglednih Vukovaraca, pripadnika ŽOV te društvenog i javnog života Vukovara 20-ih i 30-ih godina XX. stoljeća – dr. Daniela Kleina, dr. Josipa Herzla i prof. Otta Diamanta, progovorit će se o načinu organiziranja, funkcioniranja i aktivnosti ŽOV te njezinoj uključenosti u vukovarsku svakodnevicu. U radu će se nastojati prepoznati i u kratkim crtama naznačiti smjerovi razvoja međuetničkih i međunacionalnih odnosa u multietničkoj sredini kakva je bio Vukovar, osobito obzirom na promjenu društveno-administrativnog uređenja do kojeg je došlo propašću Austro-Ugarske Monarhije i uspostavom Kraljevine SHS. To je vrijeme jačanja vukovarskog građanskog društva, što se najbolje vidi kroz osnivanje brojnih društava, sportskih klubova, strukovnih udruga, seoskih čitaonica, ali i vrijeme daljnjeg jačanja lijevog pokreta, već otprije jakog, kao i formiranja novih, izrazito nacionalno obojenih udruženja – četničkih, HANAO⁵ i sl.

U multietničkoj i multikonfesionalnoj sredini to je moralo biti vrijeme brzih promjena, pregrupiranja, propitivanja vlastitog identiteta, ali i nove percepcije drugoga.

Kroz tri biografije uglednih pripadnika ŽOV opisat će se vrijeme i naznačiti karakteristični problemi. Smatram da se na taj način najbolje može vidjeti i sagledati tragedija koja je zadesila židovsko stanovništvo i ŽOV, kao i sve Židove u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Njihovi životi su svjedočanstvo zločinačkog karaktera NDH. Židovska općina Vukovar tada je potpuno uništena, tako da se i slijedom drugih povijesnih okolnosti, do danas nije oporavila. U posljednjem popisu stanovništva, 2001. godine, u Vukovaru se samo jedan njegov stanovnik izjasnio kao Židov. Odabrane biografije su slične, ali u svojoj biti različite. Unatoč

osnovano u Vinkovcima, društvo „Zion“ (HR-HDA, f. 79, Zemaljska vlada – Odjel za unutarnje poslove (dalje UOZV), kut. 3241, 13-4, 33352/1904), iz čega proizlazi logičan zaključak da je i židovska zajednica u Vukovaru imala dodira s cionističkim idejama. Iako do sada nema izravnih dokaza o vremenu osnutka Cionističkog društva u Vukovaru, za pretpostaviti je da je postojalo i prije 30-ih godina XX. stoljeća. Nacionalno osvješćenje kroz cionistički pokret neosporno je (Vidi: GOLDSTEIN 2004: 95, 96, 97 i dalje), a dokaz svijesti o zasebnom kulturološkom okviru i etničkoj pripadnosti jesu i društva koja su osnivana u Vukovaru – Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo Vukovar osnovano 1861. godine (u: HORVAT 2007: 20). U HDA su sačuvana pravila iz 1910. godine (HR-HDA, f. 79, UOZV, serija pravila (dalje SP), kut. 5179, 391/1910), a koje je nastavilo s radom 1918. godine i djelovalo do 1940. godine, Židovsko djevojačko društvo Morija (HR-HDA, f. 79, UOZV, kut. 4845, VI-21, 3876/1919), Židovsko omladinsko društvo (HR-HDA, f. 1353, grupa VI, kut. 38, ZP 2468), pogrebno društvo Hewa Kadiš. Iz navedenih podataka izvodim zaključak da je židovska zajednica u Vukovaru bila nacionalno osviještena, odnosno svjesna svoje pripadnosti koju nije ni zanemarivala ni ignorirala.

⁵ Vidi: DIZDAR 2004: 212-287, KARLAULA 2008: 289-322.

različitosti angažmana, pa i osobnog sudjelovanja u svakodnevicu, sve tri su imale isti ishod – uhićenje, deportaciju i ubojstvo na temelju rasnih zakona.

U tom smislu se kroz sve tri biografije protežu podaci dobiveni iz tri ključna popisa Židova na području grada Vukovara u vrijeme NDH – 1. *Popis pokrštenih Židova u Vukovaru godine 1941. i 1942. godine*; 2. *Popis židovskih kućanstava na području grada Vukovara*; 3. *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941-1945*.⁶ Oni su, osim društvenog i političkog angažmana obrađenih pojedinaca, poveznica sve tri biografije, a i mnogih drugih. U njima se nalaze važni biografski podaci, među kojima, istina, često ima nepodudarnosti, ali su i kao takvi važan izvor. Sustavna analiza tih popisa dala bi brojne zanimljive podatke o pretežitom zanimanju, ako takvo postoji među židovskom populacijom u Vukovaru, adresi, dakle prostornoj raspoređenosti židovskih kućanstava, ali i rodbinskim odnosima na primjer.

Druga vrsta izvora iz kojih su dobiveni podaci, prije svega o međusobnim odnosima, jesu novine. U tekstu su obrađene tiskovine: *Srijem, Trnje i Vukovarska komarica*.

Kroz analizu društvenog i političkog angažmana oslikan je prostor i vrijeme u kojem je živjela i djelovala židovska zajednica u multietničkom području, kako bi se pokušali prepoznati modeli njihova međusobnog odnosa i ispreplitanja ili mogući zameci budućih sukobljavanja. U tom smislu treba shvatiti i ovaj tekst.

Tri biografije

Dr. **Daniel Klein** rođen je u Vukovaru 22. kolovoza 1879. u obitelji poznatog vukovarskog trgovca Samuela Kleina i majke Pauline rođ. Schenk.⁷ Nakon završenog studija prava na Sveučilištu u Zagrebu 1904. godine⁸ vratio se u rodni grad i

⁶ *Popis pokrštenih Židova u Vukovaru godine 1941. i 1942.* datiran je 9. lipnja 1945., a potpisao ga je upravitelj župe Kujundžić. U daljnjem navođenju izvora koristit će se oblikom – Gradski muzej Vukovar (dalje GMVu), Arhiva Židovske općine Vukovar (dalje ŽOV) - *Popis pokrštenih Židova. Popis židovskih kućanstava na području grada Vukovara* nema datuma nastanka niti je naveden u bilo kojem obliku onaj tko ga je sastavio, niti je naznačena svrha nastanka. Ako je suditi po nazivima ulica, ali i opaskama uz imena nekih ljudi s popisa, npr. *služi* – dakle prezentni oblik – u *Hrvatskom domobranstvu* (u slučaju dva liječnika), ili *udana za arijevca*, ili *pokrstio se prije deset godina*, popis je napravljen za ustašku evidenciju. *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac* knjiga je izašla u izdanju Spomen-područja Jasenovac 2007. godine. U njoj su doneseni svi do sada utvrđeni podaci o žrtvama koncentracijskog logora Jasenovac, a u tekstu se knjiga koristi kao izvor podataka o mjestu i vremenu stradanja.

⁷ Podaci o datumu rođenja i roditeljima preuzeti su iz *Popisa pokrštenih Židova* - Arhiva ŽOV.

⁸ 1904. *Sriemske novine* (Vukovar), 17. prosinca 1904. *Sriemske novine* su bile vrlo popularni list ne samo u Vukovaru, već i u cijeloj Srijemskoj županiji. Tiskaju se u tiskari Ernsta Jančika koji je do 1887. u svojoj tiskari „Sriemski Hrvat“ tiskao i istoimene novine. Izlazile su svake subote od 1888. do 1918. godine. Od 1895. tiskaru preuzimaju dr. Aleksandar Peičić, odvjetnik, Aleksandar pl. Kraičević, ljekarnik i Bernard Obersohn, trgovac. Od tada se tiskara zove kao

u njemu otvorio odvjetnički ured. U *Sriemskim novinama* iz 1911. objavljeno je da se ured nalazi u Jurkovićevoj ulici 22, u Novom Vukovaru, u kući Berte Streim.⁹ Sudeći po mnogobrojnim dokumentima na kojima se može naći podatak da je u sudskom postupku, ili ovrsi, ili ostavinskoj raspravi sudjelovao kao odvjetnik, ili je na dokumentima žig njegova odvjetničkog ureda, može se zaključiti da je dobro poslovaio, ali i da je bio cijenjen među svojim sugrađanima. Njegov angažman u svakodnevnom životu i političkim događanjima bit će raščlanjen kroz društveni i politički segment, a ukupnost iznesenih podataka najbolje će svjedočiti o zalaganju i stavovima, ali i dati sliku bogatog političkog i društvenog života Vukovara 20-ih godina prošloga stoljeća.

U društvenom životu Vukovara dr. Daniel Klein javlja se vrlo rano. Već 1912. godine u „Grand hotelu“ je na osnivačkoj skupštini Veslačkog kluba Vukovar.¹⁰ Tom prilikom je u osnivanju kluba sudjelovao s 50 kruna prinosa i tako postao njegov član. Veslački klub Vukovar najstarije je vukovarsko sportsko društvo, a spada u one sportske klubove u Vukovaru kojima se od samog osnutka pa sve do danas poklanjala osobita pozornost. U javnosti je percipiran kao sportski klub obrazovanijeg i uglednijeg dijela stanovništva. To mu je priskrbilo svojevrstu elitističku odrednicu. Mnogi bivši veslači, a kao što se vidi iz podataka i aktivni u trenutku osnivanja, bili su gradski uglednici po bilo kojoj osnovi. Isključivosti u tom ili nacionalnom smislu nije bilo ni u trenutku osnivanja, a ni kasnije, ali je klub uvijek u lokalnim prilikama nosio obilježje hrvatskog predznaka. Veslanje u Vukovar donosi bankar Artur Manč, tadašnji upravitelj podružnice Prve hrvatske štedionice u Vukovaru i veletrgovac vinom i pićima Manfred Wechsler.¹¹ Na osnivačkoj skupštini, ako je suditi po prezimenima,¹² od 21 novog člana njih devetorica su pripadnici židovske zajednice – Manfred Wachsler, Arnold Bier, Armin Baum, dr. Sigmund Goldschmidt, dr. Daniel Klein, Edmund Bier, Dragutin Franck, Vladimir Steiner, Simon Baum¹³, a tijekom godina i mnogi drugi.

i novine – Sriemske novine. U to vrijeme u novinama se zastupaju mađaronski stavovi. Početkom XX. stoljeća uredništvo se okreće Hrvatsko-srpskoj koaliciji pa se u novinama zastupa i propagira hrvatsko-srpsko jedinstvo i sloga. Imale su stalne rubrike na šest stranica. Donosile su obavijesti i informacije s područja cijele županije.

⁹ 1911. *Sriemske novine* (Vukovar), 8. studenoga 1911.

¹⁰ DUIĆ 1987: 11, HORVAT 2007: 55.

¹¹ *Židovski biografski leksikon* u pripremi.

¹² U radu će se primijeniti model i način analize kojim se u svojoj knjizi *Holokaust* koristi Ivo Goldstein, jer smatram da je najbolji za situacije u kojima nema izravnog dokaza o nacionalnoj pripadnosti. Npr. str. 315 nav. djel. – „Međutim, 11 od onih koji su smatrani „rkt“ nose izrazito židovska prezimena (Papo, Stern)...“, ili isto str. 342: „Židovi koji su 1941. ili ranije prešli na katoličanstvo zavedeni su kao Hrvatice/Hrvati, a tih je – sudeći po izrazito židovskim imenima, prezimenima, imenima roditelja barem još oko 3000“, i slično.

¹³ DUIĆ 1987: 11.

Kolika je bila vezanost za klub svjedoči događaj iz 1919. kada Emerich Steiner na Izvanrednoj glavnoj skupštini kluba 9. travnja predaje upravi kluba uredne i dobro vođene blagajničke knjige, koje je prije rata vodio njegov sin Šandor Steiner, a koji se još nije vratio iz talijanskog zarobljeništva, pa ih sada nema tko voditi.¹⁴

Osim sportskih klubova, dr. Danijel Klein podupirao je i rad kulturnih i društvenih institucija. Godine 1920. potpisan je s dr. Vjekoslavom Rotkvićem, tadašnjim predsjednikom Hrvatske zajednice za Srijemsku županiju, kao vlasnik novoosnovane Hrvatske dioničke tiskare.¹⁵ Tiskara je bila vlasništvo Hrvatske zajednice, koja ju je i osnovala, a u njoj su se tiskale i njihove novine *Srijem*.¹⁶ Na konstituirajućoj glavnoj skupštini Hrvatskog doma održanoj 23. siječnja 1921. izabran je u upravu Društva Hrvatski dom¹⁷, s veletrgovcem Hinkom Steinerom, još jednim uglednim vukovarskim Židovom. U Pravilima Društva piše: „Svrha je društva sagraditi i uzdržavati svoj vlastiti dom i time osigurati bolji ekonomski razvitak svim vukovarskim hrvatskim društvima – našim članovima, kojima je cilj umjetnost, znanost, zabava te unapređenje društvenih odnošaja (u zato priređenim prikladnim prostorijama). Poslovni jezik društva je hrvatski, a društvena zastava hrvatska trobojnica.“¹⁸ Koliko je povjerenje uživao u gradu svjedoči i činjenica da je odlukom kraljevskog vladinog povjerenika za grad Vukovar 16. siječnja 1925. imenovan na počasnu i obvezujuću dužnost člana Izbornog suda za stanove (za dodjelu stanova, op. L. B. B.) za 1925. godinu.¹⁹

Godine 1933. izabran je za tajnika novoosnovanog Kluba advokata u Vukovaru.²⁰ Bila je to tipična strukovna udruga kakve se osnivaju 30-ih godina XX. stoljeća. Izbor na mjesto tajnika novoosnovanog društva neizravno svjedoči o ugledu koji je među kolegama uživao.

Dr. Danijel Klein bio je aktivan i u ŽOV. Bio je dugogodišnji član njezina Upravnog odbora. Na skupštini ŽOV održanoj 30. lipnja 1935. izabran je u općinski Upravni odbor.²¹ Za predsjednika Općine tada je izabran Hinko Steiner, a za potpredsjednika dr. Josip Herzl. U jesen 1941., nakon što je 18. studenoga uhićen Hinko Steiner, isti onaj koji je dvadeset godina ranije zajedno s njim izabran u upravu Društva Hrvatski dom - 9. kolovoza je odveden u Jasenovac²² - te većina

¹⁴ DUIĆ 1987: 14.

¹⁵ HORVAT 2003: 175.

¹⁶ SMILJANIĆ 1971: 71-75.

¹⁷ HORVAT 2007: 88.

¹⁸ HR - HDA, f. 79, UOZV SP, kut. 5183, 2559/1921.

¹⁹ GMVU - Arhiva ŽOV.

²⁰ HORVAT 2007: 129.

²¹ GMVU - Arhiva ŽOV.

²² HR-HDA, f. 252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva, Židovski odsjek (dalje RUR – ŽO), kut. 8, 7789/1941.

članova uprave, obratio se pismeno Župskoj redarstvenoj oblasti u Vukovaru s molbom da se uredi poslovanje Židovske bogoštovne općine u Vukovaru.²³

Osobito zanimljiv dio Kleinove bogate biografije njegov je politički angažman. Dr. Danijel Klein podupirao je hrvatsku opciju u politici tadašnjeg Vukovara, barem na samom početku političkog života u Kraljevini SHS. Naime, na lokalnim izborima za gradsko zastupstvo, održanim 16. ožujka 1920., izabran je u Gradsku skupštinu na listi Hrvatske zajednice²⁴, a Armin Guttman,²⁵ činovnik – kako piše u kandidacijskoj listi, još jedan ugledni Židov, na listi komunista! Na tim općinskim izborima Hrvatska zajednica osvojila je 8 mandata, radikali 4 mandata, a Komunistička partija 12 mandata²⁶, ili, kako kaže uvodničar *Srijema*: „Za sam Vukovar rezultat je izbora nepodesan, jer Komunisti imaju polovinu mandata, a polovinu građanske stranke. Nitko nije gospodar situacije. Takovo će zastupstvo po svoj prilici dosta teško raditi, jer za t. zv. ‘vladanje’ svaki je preslab, a za opoziciju prejak. U ostalom, vidjet ćemo!”²⁷ U tom sazivu izabran je u političko-pravni odbor²⁸, zajedno s Guttmanom, ali i Stjepanom Supancom, tadašnjim vođom komunista u vukovarskom kraju. U političkom angažmanu Daniela Kleina u to doba treba tražiti razloge satiričnih strelica na njegov račun u satiričko-humorističkom tjedniku *Trnje*, prokomunističkom glasilu. Tako *Trnje*²⁹ donosi ovakve priloge o Danielu Kleinu:

²³ HR-HDA, f. 252, RUR – ŽO, kut. 8, 7789/1941, PAL I OBERSOHN 1996.

²⁴ CAZI 1955: 124.

²⁵ 1920. *Srijem* (Vukovar), 24. ožujka 1920. Novine su bile glasilo Hrvatske zajednice i izlazile su u Vukovaru od 1920. do 1923. godine. U početku se tiskaju u tiskari „Novo doba“, a kasnije u novoosnovanoj „Hrvatskoj dioničkoj tiskari“. Glavni urednik prvih nekoliko brojeva bio je dr. Rotkvić, predsjednik Hrvatske zajednice za Srijemsku županiju, potom Mizler, a onda 1922-23. Adolfo Marković. Zastupaju stavove svoje stranke i u trajnom su sukobu s vukovarskim komunistima. Izlaze tjedno, subotom. CAZI 1955: 124.

²⁶ 1920. *Srijem* (Vukovar), 17. ožujka 1920.

²⁷ Isto.

²⁸ 1920. *Srijem* (Vukovar), 4. travnja 1920.

²⁹ 1920. *Trnje – satiričko-humoristički tjednik* (Vukovar), 7. studenoga 1920. List *Trnje* izlazio je u Vukovaru 1920. godine, prvi broj 10. listopada 1920., a zadnji u prosincu iste godine. To je prvi humoristično-satirični tjednik koji je izlazio u Vukovaru. Poslije izlaze mnogi drugi. Vlasnik i odgovorni urednik je Pavao Šteininger, tiska se u tiskari „Novo doba“ u Vukovaru, izlazi svake nedjelje ujutro, donosi „šaljive aktualne stvari kako iz Vukovara i okolice, tako iz cijele naše lijepe Jugoslavije“. Iako se nigdje izrijekom ne navodi da je list Komunističke partije, iz zastupanih stavova, kao i adrese na koju treba slati priloge – „Trnje“, Radnički dom, to se može zaključiti. Pošto list izlazi samo 1920. godine, očito je da je pokrenut u svrhu političke agitacije i međusobnih političkih obračuna koji su u Vukovaru za izbore za Konstituantu bili žestoki. Česta meta njegove poruge bila je Hrvatska zajednica i ljudi oko nje.

Bože Jehova! Ja volim mir, pa mi usliši želju i daj da se sjedine Hrvatska Zajednica, Cionisti i crveni komunisti; da se već jednoć besmislena i neplodna politička borba pretvori u trijezni unosni posao. Zajedničare zastupam u svim prilikama i neprilikama, a ako se sjedinimo s komunistima, možda ću i medju njima upecati kojeg ludog klijenta.

Dr. Daniel Klein

Ovakav napad na Daniela Kleina je grub i neprimjeren, ali ne i najgori antisemitski ispad. Mnogo je gore u prilogima *Trnja* prolazio jedan drugi Vukovarac - Židov, Obersohn. *Trnje* je u svojim prilogima često ismijavalo pripadnike židovske zajednice u Vukovaru, kojima je bilo ideološki nesklono. Naime, kao i sva ljevičarska propaganda toga doba u cijeloj zemlji, oni Židove prepoznaju i percipiraju kao svoje klasne neprijatelje. Tako *Trnje* u nekoliko brojeva donosi *Vukovarsku himnu*, s dodacima, a njezin smisao je narugati se svojim sugrađanima Židovima:

*Landesmann und Obersohn,
Pfeffermann und Kohn,
Singer, Steiner, Stein,
Fischhof, Deutsch und Klein,
Bader, Baum, Bier –
Alle sind hier – in Vukovar!³⁰*

ili Refren Vukovarskoj himni:

*Vukovarska himna ist schoen,
Aber in Vukovar – hier
Sind noch Ofner und Hirth,
Kompagnonen des.³¹*

Ili Dodatak Vukovarskoj himni:

*„Vukovarska himna“ ist bankrot,
Weil nicht drinnen sind
Feigenbaum, Kaiser und Roth,
Und die in Vukovar noch bekannt:
Goldarbeiter, Tuschak und Frank,
Weis, Winkle und Strauss
Alle sind zuhaus – in Vukovar.³²*

³⁰ 1920. *Trnje* (Vukovar), 10. listopada 1920.

³¹ 1920. *Trnje* (Vukovar), 14. studenoga 1920. Čini se da ovdje nedostaje završetak refrena budući da se ne kaže izričito čiji su Ofner i Hirth bili „kompanjoni“.

³² 1920. *Trnje* (Vukovar), 21. studenoga 1920.

Ovakvo je nabranje uglednih vukovarskih židovskih obitelji u sklopu nečega što se zove *Vukovarska himna* trebalo sugerirati građanima Vukovara da se u njemu židovski trgovci, tvorničari i uopće bogataši osjećaju odlično, toliko dobro da grad može imati svoju himnu od njihovih prezimena! Treba napomenuti da ovakve i slične „duhovitosti“ list *Židov*³³ svrstava u antisemitske ispade kojih ima kroz cijelo međuratno razdoblje.³⁴

Dr. Danielu Kleinu u prilogima *Trnja* zamjera se svojevrsna prevrtljivost u nacionalnim i političkim stavovima, ali ni to nisu osobito oštri i „trnoviti“ napadi. Komunisti se u vezi s nacionalnom pripadnošću izrazito rugaju svojim sugrađanima Nijemcima: „Prije tri dana sjede kod ‘Lava’ čelik-Hrvati (razgovaraju doduše njemački)...“³⁵, čije neznanje hrvatskoga čak karikaturalno naglašavaju u svojim humorističkim prilogima:

Molba za promjenu imena

Ovih dana dopala mi je u ruku jedna molba, upravljena na vladu.

U istoj traži jedan gradjanin grada Vukovara, hrfat tušom (podvukla L. B. B.) i telom Sepl Puches, dozvolu za promenu imena i prezimena. Neće više da se zove Sepl Puches, nego si je izabrao pravo jugoslavensko ime Petrica Kerempuch.³⁶

Komunisti inzistiranje pojedinih zajedničara na hrvatstvu nasuprot njemačkim prezimenima stavljaju u opći kontekst ruganja sa svima koji sada odjednom prepoznaju svoju nacionalnu pripadnost u sklopu hrvatskog korpusa, a kao simpatizeri ili aktivni članovi tzv. građanskih stranaka stoje na pozicijama suradnje s isto takvim srpskim strankama. To je uostalom bio opći stav u sklopu nečega što se nazivalo „narodnim jedinstvom“³⁷ U tom kontekstu je i prilog o Danielu Kleinu za kojega u jednom humornom, izmišljenom dijalogu u *Trnju* predsjednik Zajedničara kaže da je „dr. Klein rođeni Hrvat i veliki Jugoslaven“.³⁸ Isto načelo moglo bi se primijeniti i na članstvo KP u Vukovaru, jer najveći broj njezinih pripadnika dolazi iz njemačke etničke zajednice. Uostalom, Klub Socijaldemokratske stranke osnovan je već početkom 1895. godine na Švapskom brdu (Schwabenberg) u Vukovaru, u gostionici u ulici Tri ruže³⁹ gdje je djelovao cijelo vrijeme. Koliki je utjecaj komunista među vukovarskim Nijemcima vidi se i iz simptomatičnog uvodnika-

³³ List *Židov* pokrenut je u Zagrebu u listopadu 1917. i izlazi neprekidno do 1941. godine. U svojim tekstovima redovito upozorava na pojave antisemitizma. GOLDSTEIN 2004: 37-42.

³⁴ GOLDSTEIN 2004: 47-54, 131-157, 379-448.

³⁵ 1920. *Trnje* (Vukovar), 28. studenoga 1920.

³⁶ 1920. *Trnje* (Vukovar), 4. prosinca 1920.

³⁷ GOLDSTEIN 2008: 27.

³⁸ 1920. *Trnje* (Vukovar), 17. listopada 1920.

³⁹ CAZI 1955: 13.

otvorenog pisma u glasilu Hrvatske zajednice *Srijem* naslovljenom *Sugradjanima Nijemcima*.⁴⁰ Pisac uvodnika obraća se „sugradjanima Nijemcima“ pokroviteljskim tonom kojim ih iza diskretnih prijetnji „Pojedini krugovi našeg društva počinju se baviti pitanjem, kakovo stanovište ima naša javnost zauzeti prema Vama, kako da se sa strane slavenskog življa naše države s Vama postupa...“, potom laskanja „Svi poznavaći naših prilika od prije rata točno znaju, da je naš sugradjanin Nijemac bio u nas oduvijek najmirniji i najtrezniji elemenat. Elemenat mira, reda i rada“, poziva da se ostave te „buntovne stranke“ u kojoj „Vidimo, da onaj naš prijašnji najmirniji i najkonservativniji gradjanin – Nijemac – puni redove komunističke stranke“ (...), „postaje njenim oduševljenim i fanatičkim pobornikom“. Sve i kada se zanemare pretjerivanja o brojnosti i oduševljenju za komunističke ideje među pripadnicima njemačke etničke zajednice, ostaje činjenica da je uvodnik napisan u navedenom tonu te je u tom smislu za pretpostaviti da je sklonosti ljevici među Nijemcima bilo.

Komunisti si tu vrstu slobode izrugivanja s nacionalnom (ne)osviještenošću svojih sugrađana dopuštaju, jer ističu da im nacionalna pripadnost nije važna, već ideološko opredjeljenje, pa u tom smislu ne vode računa o svom članstvu.

Činjenica je da već na ponovljenim izborima za gradsko zastupstvo u srpnju 1920. godine dolazi do promjena na izbornim listama. Dr. Daniel Klein više nije na izornoj listi hrvatskih zajedničara, za čim oni žale, ali dolazi i do drugih zanimljivih grupiranja koja su očito odraz ukupnih događanja u novonastaloj državi, ali i Vukovaru. U Vukovaru su tada za predstojeće, ponovljene, srpanjske izbore osnovane dvije nove stranke: Židovska i Zemljoradničko-obrtnička. Stranke su bile novost ne samo za Vukovar, nego⁴¹ i u hrvatskim okvirima. Tako je na ponovljenim izborima dr. Daniel Klein u gradsko vijeće izabran na listi Židovske stranke, kojoj je bio nositelj.⁴² *Srijem* krajem srpnja u svom tekstu raščlanjuje moguće razloge osnutka Židovske stranke: „Koji je razlog posebnom istupu Židova, nije nam s kompetentnog mjesta poznato. Držimo ipak, da nijesmo na krivom putu, ako suponiramo ova dva razloga: prvo, utjecaj židovsko-nacijonalne struje u njihovim redovima, a drugo osjećaj potrebe, da se razbiju glasine, koje su se prigodom zadnjih izbora bile raznosile, da su naime Židovi u velikoj većini podupirali komunističku listinu, koja se u ovdašnjim srpskim i hrvatskim nacionalističkim krugovima drži za državu rastvornom.“⁴³ Očito je temeljna točka u međusobnim političkim obračunima bila sklonost lijevim idejama, koje građanske stranke vjerojatno nekritički često lijepe svim svojim protivnicima, kao i nedovoljnu asimiliranost, a samim tim upitnu lojalnost novoosnovanoj državi. S druge

⁴⁰ 1920. *Srijem* (Vukovar), 30. travnja 1920.

⁴¹ GOLDSTEIN 2004: 68.

⁴² 1920. *Srijem* (Vukovar), 21. srpnja 1920. i 28. srpnja 1920.

⁴³ 1920. *Srijem* (Vukovar), 21. srpnja 1920.

strane ljevice, odnosno Komunistička partija, inzistira na klasnoj neupitnosti, ali još više na ideološkoj čistoći.

U analizi međuodnosa u tadašnjem Vukovaru mnogo je zanimljivije prepoznati, osobito u satirično-humorističnim novinama, da se najčešće kada se govori o Židovima kao pojedincima ili kolektivitetu koristi njemački jezik. Iz toga se da zaključiti da tadašnji vukovarski Židovi međusobno i u kući komuniciraju uglavnom njemačkim jezikom. To bi pak u brzopletom zaključivanju vodilo zaključku o relativno slaboj asimiliranosti vukovarske židovske zajednice. Smatram taj zaključak pogrešnim, jer treba naglasiti da po popisu stanovništva iz 1921. godine⁴⁴, od 10.242 stanovnika u gradu Vukovaru kao Nijemci se izjašnjava 2.671 stanovnik ili 26,07% stanovnika grada. Mađara je po istom popisu bilo 571 ili 5,57% stanovnika, a Izraelićana 456 ili 4,45% stanovnika. Uz sve druge, samo iz navedenih brojki vidi se da je stanovnika neslavenskog podrijetla u samome gradu bilo 36%. Sigurno je da bi dio njih u rubriku materinskog jezika upisao ili njemački ili mađarski da je ta mogućnost u popisima stanovništva Kraljevine SHS postojala. Dakle, u samom gradu je među njegovim stanovništvom sasvim uobičajeno da se govori i njemački jezik. Pa ipak, nakon 1918. godine govorenje njemačkog ili mađarskog jezika smatrano je činom neprijateljstva prema novoj državi, a njegovi govornici su, s pozicija ljevice, uglavnom doživljavani kao pripadnici buržoazije, dakle klasni neprijatelji. U izrazito mješovitoj sredini kakav je Vukovar bio, odnos prema govornicima nekog drugog jezika morao je ipak biti tolerantniji. Ali je, očito, ta činjenica korištena u međusobnom etiketiranju i političkom obračunu, ukoliko je za tim postojala potreba u političkim obračunima. O tome koliko je njemački jezik u vukovarskoj sredini bio prihvaćen simpatično u svojoj neizravnosti govori humoristični prilog, i opet u *Trnju* „Čika Nikola u Parizu“, o tobožnjem putovanju Nikole Bingulca, predsjednika Narodne radikalne stranke u Vukovaru i četničkog vojvode, u Pariz u kojem on sreće gospodina koji ne zna srpski, ali zna njemački pa uspijevaju uspostaviti kontakt. Čika Nikola ili Nikolica, kako ga u *Trnju* često zovu, od svjetskih jezika, dakle, zna samo njemački. Nikola Bingulac je bio bogati vukovarski trgovac, predsjednik Narodne radikalne stranke u Vukovaru i Kotarske organizacije Radikalne stranke 1922/23., ali i kum 12 četničkih zastava udruženja Mrkonjićevih četnika na velikom četničkom zboru održanom u Vukovaru 1925. godine na Tenis-placu.⁴⁵

Židovska zajednica u Vukovaru bila je dobro asimilirana, prepoznavala je svoje mjesto u sredini u kojoj se nalazila i nije imala problema s vlastitim identitetom. To se osobito prepoznaje u činjenici osnivanja vlastite stranke. Ona je sigurno plod, kako je pisao i *Srijem*, utjecaja i ideja koje dolaze iz većih središta, jačanja

⁴⁴ Državni zavod za statistiku - *Popis stanovništva od 31. januara 1921. u Kraljevini SHS*, Sarajevo, 1932.

⁴⁵ DIZDAR 2004: 232.

nacionalne struje među Židovima, prodora cionističkih ideja, ali i svojevrsna reakcija na stalne pritiske i sumnjičenja kojima su izložene etničke i manjinske zajednice nakon uspostave nove države.

Dolaskom ustaša na vlast i utemeljenjem Nezavisne Države Hrvatske drastično se mijenja odnos prema Židovima. U travnju 1941. godine u NDH su već doneseni rasni zakoni. Velika župa Vuka osnovana je u sklopu administrativne organizacije u NDH i zaokruživala je nekadašnju Srijemsku županiju. Središte joj je bilo u Vukovaru. Kako se uspostava NDH odrazila na život dr. Daniela Kleina, vidi se iz nekoliko dokumenata. Dr. Daniel Klein bio je oženjen Leonom Lili, rođenom Prezlmayr, 17. studenoga 1889. u Mohaču, od oca Alojza Prezlmayra i majke Mine rođene Rosenfeld.⁴⁶ Iz tadašnjeg se tiska vidi da se s njom zaručio 1912. godine.⁴⁷ S njom je imao sina Pavla, koji je umro prirodnom smrću 13. svibnja 1942. u vukovarskoj bolnici od malignog oboljenja limfnih čvorova.⁴⁸ Mrtvozornički list potpisao je dr. Ivo Šimunović, gradski fizik, a kao liječnik koji je brinuo o pacijentu naveden je još jedan poznati vukovarski Židov – dr. Đuro Obersohn. Teška tragedija pogodila je obitelj dr. Kleina u najstrašnijim vremenima koja dolaze za židovsku zajednicu. Sin Pavle imao je u trenutku smrti samo 27 godina, bio je neoženjen i, kako je upisano u rubriku zanimanje, bio je odvjetnički pripravnik,⁴⁹ vjerojatno u odvjetničkom uredu svoga oca. Pokopan je dan kasnije na mjesnom židovskom groblju. Kleinovi su imali i kćer. U Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja, u Odjelu za bogoštovlje, dana 20. ožujka 1942. godine donesena je odluka u predmetu br. 2585-B-1942., da „dr. Daniel Klein, advokat u Vukovaru može sa svojom suprugom Lili i nećakinjom Elizabetom, prijeći iz mojsijevske u rimokatoličku vjeroispovijest“. Odluku je dr. Daniel Klein dobio 28. ožujka 1942. u Gradskom poglavarstvu.⁵⁰ Najsporniji dio u ovom dopisu jest onaj koji govori o nećakinji Elizabeti. Naime, u popisu pokrštenih Židova među 105 imena nalazi se Klein Liza rođena 13. listopada 1922. u Vukovaru od roditelja dr. Daniela Kleina, odvjetnika, i Lili Perzlmayr, pokrštena 12. 12. 1941. godine.⁵¹ Nejasno je zašto u zamolbi za prijelaz na rimokatoličku vjeru nije naveden i sin Pavle, te zašto se u tom dopisu govori o nećakinji Lizi, a u evidenciji franjevačkog samostana su Kleinovi zavedeni kao njezini roditelji. Možda je u dopisu Ministarstva došlo do pogreške, jer je pokrštenje Elizabete (Lize) Klein bilo prije odluke Ministarstva i u njemu je ona upisana kao kćer Kleinovih. Ako se uzme u obzir da je sin Pavle bolovao od teške bolesti, koja je vjerojatno dugo trajala, a ishod je bio poznat i

⁴⁶ GMVU - Arhiva ŽOV - *Popis pokrštenih Židova*.

⁴⁷ 1912. *Srijemske novine* (Vukovar), 10. srpnja 1912.

⁴⁸ GMVU - Arhiva ŽOV.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ GMVU - Arhiva ŽOV – *Popis pokrštenih Židova*.

neizbježan, možda u tome leži razlog netražnja prelaska na rimokatoličku vjeru i za njega. Dr. Daniel Klein i supruga Leona Lili među zadnjima su na popisu pokrštenih – 8. 4. 1942. godine.⁵² Istog dana pokrstilo se još dvoje njihovih sunarodnjaka, a zadnja na popisu je Zlatica Scheer, rođena 1936., kćer rabina Izraela Scheera, koja je preživjela rat skrivena u obitelji na Švapskom brdu.⁵³ U jednom drugom popisu, *židovskih kućanstava*,⁵⁴ navodi se i „dr. Daniel Klein odvjetnik, supruga Lili i kći Liza“. Uz ime je u zagradi navedena adresa – Ulica dr. Mile Budaka. U dopisu br. 4142/942 upućenom Poreznom uredu u Vukovaru, na njihov zahtjev od 7. 4. 1942., br. 1719/942, dostavlja se 13. travnja 1942. popis novih naziva ulica⁵⁵ iz kojeg se vidi da je sadašnja Ulica dr. Mile Budaka negdašnja Aleksandrova, odnosno Strossmayerova.⁵⁶ Ulica se nalazi u središtu grada. Iz svega navedenog može se konstatirati samo to da se u dva popisa Elizabeta Liza Klein navodi kao kćerka dr. Daniela Kleina i Lili Klein, a u dopisu o dopuštenju prelaska u rimokatoličku vjeru ona je navedena kao nećakinja. Možda su Kleinovi Lili posvojili ako su joj roditelji odvedeni u logor 1941. godine? Ako i nije bila prava kćer, što bi po godinama mogla biti, ostaje činjenica da je u vukovarskoj javnosti percipirana kao kćer. Bismo li ipak trebali više vjerovati „domaćima“, a manje administraciji? U dopisu br. 12116/1942. Gradsko poglavarstvo u Vukovaru 3. rujna 1942. donosi odluku kojom obavještava „sve stanare iste kuće“ da do petka 4. rujna 1942. „do 6 sati po podne“ napuste kuću i ključeve predaju njemačkoj vojsci jer će „vojska NJEMAČKOG REICHA zaposjesti cijelu kuću Židova Dr. Klein Daniela“ (op. podebljano u originalu).⁵⁷ Iz dopisa nije jasno tko su „stanari kuće Židova Kleina“ – jesu li to sami Kleinovi ili neki drugi koji su već prije u nju useljeni, pa će se morati dopustiti obje mogućnosti. Treći popis u kojem se spominje dr. Daniel Klein jest onaj ubijenih u Jasenovcu. U njemu se Daniel Klein iz Vukovara, istina bez titule, navodi s pogrešnom godinom rođenja – 1877. i naznakom da godina nije točno utvrđena, te 1941. godinom kao godinom ubojstva.⁵⁸ Iz iznesenih podataka je vidljivo da Daniel Klein nikako nije mogao biti ubijen već 1941., ali je vrlo vjerojatno ubijen 1942. godine. Na istom popisu i s istim pogreškama nalazi se Lili Klein, njegova supruga.⁵⁹ Naime, i njoj je upisana pogrešna godina rođenja – 1887., također s naznakom da nije

⁵² Isto.

⁵³ PAL I OBERSOHN 1996, GOLDSTEIN 2001: 652.

⁵⁴ GMVU - Arhiva ŽOV - *Popis židovskih kućanstava na području grada Vukovara*.

⁵⁵ GMVU - Arhiva ŽOV.

⁵⁶ CRLENJAK 2005: 138.

⁵⁷ GMVU - Arhiva ŽOV.

⁵⁸ *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac* 2007: 754.

⁵⁹ Isto: 755.

sigurno utvrđena, ali i godina stradanja – 1941. Godinu 1942. naznačila bih kao godinu njihova stradanja ne samo zbog već iznesenih podataka o tome da su se pokrstili 1942. godine, smrti sina u svibnju iste godine, oduzimanju, odnosno dodjeljivanju kuće njemačkoj vojsci u rujnu 1942. godine, dopisa o odobrenom prelasku na rimokatoličku vjeru u ožujku 1942. godine, i svega već navedenog, već i zbog još jednog važnog podatka – naime, u navedenom popisu žrtava u Jasenovcu nalazi se i Zia Klein za koju je naznačeno da joj je otac Daniel, da je ona iz Vukovara i vjerojatno rođena 1920., dakle godina rođenja je pod upitnikom, ali je kao godina stradanja naznačena 1942. godina.⁶⁰ Nejasno je zašto je upisano ime Zia i u kakvom je odnosu s imenom Liza, odnosno Elizabeta. Liza Klein iz *Popisa pokrštenih Židova* rođena je 13. listopada 1922. u Vukovaru, a kao dan prijelaza na rimokatoličku vjeru naveden je 12. prosinca 1941. godine. Ako je Zia Liza, ponovno je u popisu žrtava iz Jasenovca došlo do zabune u dvije godine, ali uvijek s naznakom da godina rođenja nije točno utvrđena. S druge strane, godina stradanja Zie u Jasenovcu, uz sve navedeno, bila bi još jedna potvrda stradanja dr. Daniela Kleina i njegove supruge iste, dakle 1942. godine u Jasenovcu.

Dr. Daniel Klein bio je ugledni građanin Vukovara. Ovaj rođeni Vukovarac bio je donator i podupiratelj brojnih društava i udruga grada Vukovara, isto kao i njegov otac. Bio je osoba uvjetno rečeno „hrvatske“ opcije, aktivan u radu Židovske općine. Stanovnici Vukovara u tome nisu vidjeli ništa neobično. Je li to bio razlog zašto je „pošteđen“ u prvom valu uhićenja u vrijeme NDH ne znamo, možemo tek pretpostaviti. Nadajmo se da jest, iako u konačnici ta neznatna vremenska odgoda ne znači ništa – dr. Daniel Klein ubijen je u Jasenovcu skupa sa svojom obitelji u jesen 1942. godine.

Dr. **Josip Herzl** živio je nešto drugačiji život od dr. Daniela Kleina. Rođen je u Osijeku 1891. godine.⁶¹ Bio je liječnik i između dva rata radio je u Vukovaru u privatnoj praksi, uostalom kao i neki drugi poznati vukovarski liječnici, npr. dr. Bienenfeld.⁶² Medicinu je završio u Pragu gdje je upoznao svoju buduću suprugu,

⁶⁰ Isto: 756.

⁶¹ *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac* 2007: 570.

⁶² O dr. Rudolfu Bienenfeldu i njegovoj obitelji postoje podaci u sva tri popisa Židova u Vukovaru. Dr. Bienenfeld je bio odontolog, rođen u Našicama 28. 9. 1907. (podatak je iz *Popisa pokrštenih Židova*). Sa suprugom Olgom, rođenom Rechnitzer, 18. 8. 1908. (*Popis pokrštenih Židova*) imao je dvije kćerke – Ružu, rođenu u Vukovaru 20. 2. 1935., i Slavicu, rođenu 29. 3. 1938. također u Vukovaru (*Popis pokrštenih Židova*). Svi četvero se nalaze na *Popisu pokrštenih Židova* s naznakom da su na rimokatoličku vjeru prešli 29. 11. 1941. Na *Popisu židovskih kućanstava na području grada Vukovara* nalazi se ime Olge Bienenfeld, bez upisane djece, ali s naznakom, u zagradi, da „suprug služi u Hrvatskom domobranstvu kao liječnik“. Kao što je već rečeno, ovaj popis nije datiran niti se zna njegov autor, ali pošto se na njemu nalazi i Đuro Obershon s istom napomenom, dakle da služi u Hrvatskom domobranstvu kao liječnik, a u svojim sjećanjima (*Ha-kol. 1996. br. 46-47*) on kaže da je u Brezu otišao 1942. godine, čini se vjerojatnim da

također liječnicu, dr. Libušu, rođenu Macoun.⁶³ Ni za doktoricu Libušu nema podataka da je radila u bilo kojem obliku organizirane medicinske skrbi. Imali su dvije kćeri: Drahomiru, rođenu 24. srpnja 1927., i Zdenku, rođenu 12. veljače 1929. godine.⁶⁴ Dr. Josip Herzl zauzimao je važno mjesto u tadašnjem životu Vukovara, a svojim djelima, prije svega zbirkom pripovjedaka *Goli život* iz 1940. godine, u kojoj donosi svoja sjećanja i doživljaje iz Vukovara, ostao je i dublje od ostalih njegovih stanovnika upisan u povijesti grada. Bio je društveno aktivan, pa je svojim radom bitno pridonio afirmaciji Vukovara na tadašnjoj karti društvenih događanja u Kraljevini Jugoslaviji, čak s međunarodnim tonom. Bio je član-osnivač Kluba liječnika u Vukovaru, osnovanog 16. siječnja 1932. godine.⁶⁵ Klub je bio strukovna organizacija pod jakim utjecajem države. Vjerojatno je i funkcionirao kao neki oblik državne udruge što se da iščitati i iz jezika i pisma kojim su pisana njegova pravila – jezik je srpski, a pismo ćirilica. S druge strane, treba uzeti u obzir da se radi o izrazito mješovitoj sredini, a u takvim sredinama ton ne samo radu društava, već i nekim temeljnim odrednicama njihovog djelovanja znaju davati najjači pojedinci koji su dali inicijativu ili su osnovali neko društvo. U tom smislu je u ovom slučaju potrebno naglasiti da je od svih osnivača Kluba samo njegov predsjednik dr. Velimir Marković potpisan ćirilicom. Jedan od osnivača Kluba je i dr. Ernst Grün.⁶⁶ On je u to vrijeme ravnatelj Doma narodnog zdravlja, a kao i dr.

Popis datira upravo iz te godine. U *Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 2007.* nema imena nikoga od njih četvero, ali podatke o njima donosi: Švob 2004, u tablici *Preživjeli u ŽOV*, gdje se nalaze svi četvero, s naznakom da su bili u NOB-u. Nakon dolaska ustaša na vlast, mobiliziran je u domobransku vojsku u Sanski Most. Otud se u listopadu 1943. priključio NOV-u. Bio je referent saniteta 8. krajiške brigade; upravnik higijeničarskog tečaja 5. korpusa; upravnik Sanitetske škole 5. korpusa; upravnik bolnice br. 6 5. korpusa; upravnik kirurške poljske bolnice 2. armije. Supruga Olga priključila mu se u listopadu 1943. godine u Sanskom Mostu. Radila je kao korepetitor u Sanitetskoj školi 5. korpusa; u bolnici br. 6 tog korpusa; u kirurškoj poljskoj bolnici 2. armije. Svi četvero su preživjeli Holokaust. ROMANO 1980: 336.

⁶³ Podatak o prezimenu, uz napomenu o tome da je rimokatolkinja, u Arhivi ŽOV – *Popis pokrštenih Židova*.

⁶⁴ GMVU - Arhiva ŽOV – *Popis pokrštenih Židova*.

⁶⁵ HR-HDA, f. 1353, grupa VI, Građanske stranke i društva 1918-1941, kut. 51, ZP 3119/1932.

⁶⁶ *Židovski biografski leksikon* u pripremi, GMVU – Arhiva ŽOV. Ernest Grün rođen je u Sl. Požegi, a od 1931. do 1934. živio je i radio u Vukovaru. Rješenjem Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja od 22. 12. 1931., imenovan je za prvog ravnatelja novootvorenog Doma narodnog zdravlja u Vukovaru, izgrađenog zalaganjem dr. Hirschla iz Osijeka, jer u tom trenutku Vukovar nema bolnicu iako ima respektabilan broj stanovnika. Na sastanku u gradskom načelstvu održanom 17. 3. 1932. u povodu ponovnog pokretanja inicijative za otvaranje bolnice u Vukovaru, dr. Grün je prisutan kao ravnatelj Doma zdravlja. Rješenjem Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja od 3. 4. 1934., dobio je odobrenje da ode u SAD na stručno usavršavanje do veljače 1935. godine. Po povratku odlazi u Sarajevo. DORN 1976, 143, 160. Za to kratko vrijeme boravka u Vukovaru dr. Grün je mnogo učinio za njegove stanovnike – bio je član Kluba liječnika, pokrenuo ponovno osnivanje Teniskog kluba, uredio teniske terene na Sajmištu, iza Doma zdravlja, bio aktivan član vukovarske komunističke ćelije.

Josip Herzl nije rođeni Vukovarac, već je u Vukovar došao raditi. Ipak, u njemu je vrlo aktivan. Vjerojatno je najzanimljiviji podatak iz njegove tadašnje biografije, a važan je i za stavljanje biografije dr. Herzla u potpuniji okvir, taj da je 1933. s Lili Böhm, također vukovarskom liječnicom, i Josipom Cazijem, istaknutim vukovarskim komunistom, bio u istoj partijskoj ćeliji. Štoviše, bio je veza Josipu Caziju nakon izlaska iz zatvora 1933. godine i s kolegicom Böhm njegova desna ruka u obnovi mjesne partijske organizacije, a sve na preporuku dr. Paje Gregorića. Iz toga se da zaključiti da je dr. Grün u to doba dobro poznat u komunističkim redovima, te da je spadao u tzv. provjereni revolucionarni kadar.⁶⁷ U to vrijeme među vukovarskim intelektualcima komunistima aktivan je i akademski slikar Marijan Detoni, koji radi u vukovarskoj gimnaziji.⁶⁸ Dr. Lili Böhm 1940. radi na radiologiji vukovarske bolnice i kolegica je na poslu dr. Đuri Obersohnu, što samo po sebi ne mora značiti ništa, ali je zanimljiv podatak koji govori o tome kolika je mogućnost dodira i ispreplitanja u malim sredinama u kojima se svi međusobno poznaju. Po pravilima Kluba liječnika njegov član je mogao biti svaki liječnik u vukovarskom kotaru. U prostorijama Kluba održavani su redoviti mjesečni sastanci sa stručnim predavanjima. Na njima je sigurno sudjelovao i dr. Herzl jer se uvijek odazvao kada je bio pozvan držati predavanja i u drugim društvima. Naime, u Vukovaru je 26. studenoga 1933. osnovana Jugoslavensko-čehoslovačka liga.⁶⁹ U to doba već su znatno ojačale privredne i kulturne veze s Čehoslovačkom na vukovarskom području s obzirom na važnost koju je u privrednom životu Vukovara, a i u cijeloj Jugoslaviji, imala tvornica *Bata* podignuta u Borovu 1931. godine. U trenutku osnivanja Lige u Vukovaru je već postojala Čehoslovačka agencija, koja je imala svoju veliku poslovnu zgradu na Dunavu, a u grad se doselio određeni broj stručnjaka iz Čehoslovačke. Utemeljiteljsku skupštinu Lige 1933. godine u Hrvatskom domu vodio je tadašnji gradonačelnik Gretschl, a prisustvovao joj je i češki veleposlanik Wellner te predstavnici Lige iz Zagreba. Naime, zbog iznimne važnosti koju je imala privredna suradnja s Čehoslovačkom u Kraljevini Jugoslaviji, jugoslavensko-čehoslovačke lige postojale su i u drugim mjestima. *Sremske novine* su povodom osnivanja Lige za Borovo i Vukovar pisale o tome kako se te, 1933. godine, razmišljalo o osnivanju Saveza liga za Savsku banovinu, a potom i za cijelu Kraljevinu. U Upravni odbor novoosnovane Lige za Borovo i Vukovar ušli su ugledni građani Vukovara i Borova. Pravila Lige odobrila je Kraljevska banska uprava Savske banovine u Zagrebu 20. lipnja 1934. godine. Zanimljivo je napomenuti da su kao poslovni jezici navedeni „jugoslavenski i čehoslovački“. Iz ovakvih definiranja i navoda dalo bi se zaključiti da je karakter Lige kao udruženja bio projugoslavenski. Kao i sva novoutemeljena društva, Liga je imala

⁶⁷ CAZI 1955: 301.

⁶⁸ CAZI 1955: 301, HORVAT 1992: 132.

⁶⁹ HR-HDA, f. 1353, Građanske stranke i društva 1918-1941, kut. 33, ZP 2312/1934.

velike planove – održavanje tečajeva jezika, izdavanje časopisa i knjiga, promicanje turizma, osnivanje knjižnica i čitaonica, organizaciju predavanja, kongresa i drugih priredaba. Dio toga je i ostvarila. Već 1934. godine Liga je organizirala svečanu akademiju posvećenu tadašnjem predsjedniku Čehoslovačke T. G. Masaryku. Akademija je održana u Hrvatskom domu i, kako izvještavaju *Sremske novine*, bila je „rijedak kulturni užitak“ za „ceo intelektualni Vukovar kao i sve ostalo nacionalno građanstvo“⁷⁰, koje je u velikom broju pohodilo svečanost. Predavanje o životu i djelu Masaryka kao političara, državnika i filozofa održao je dr. Josip Herzl. Koliko je Liga cijnila njegov rad svjedoči i činjenica da je u svojoj nakladi, a u skladu s proklamiranim planovima, izdala njegovu knjigu *T. G. Masarik – jedan život za istinu i pravdu*. U članku koji je izašao u listu *Borovo* 1937. godine⁷¹ izvještava se o velikoj godišnjoj skupštini Jugoslavensko-čehoslovačke lige za Borovo i Vukovar održanoj 23. svibnja 1937. godine u Društvenom domu tvornice *Bata* u Borovu, na kojoj je dr. Josip Herzl održao predavanje o Eduardu Benešu, tadašnjem čehoslovačkom predsjedniku. Predavač je u tekstu predstavljen kao izvrstan poznavatelj čehoslovačkih prilika i vrstan stručnjak i znalac čehoslovačke kulture. Na toj skupštini je i izabran u novu upravu Lige. Do 1937. Liga nije imala vlastite prostorije, pa su se sastanci održavali u Društvenom domu u Borovu. Predsjednik Lige bio je direktor *Bate* Tomo Maksimović, koji je bio aktivan u propagiranju četničkog pokreta u Borovu. Pod njegovim je patronatom borovski četnički pododbor djelovao među radnicima tvornice 30-ih godina, a u nekoliko je navrata bio kum četničke zastave.⁷² Liga je njegovala izrazito dobre odnose s tadašnjim jugoslavenskim vlastima. To se da iščitati i iz bogate i raznolike aktivnosti koju je Liga uspjela ostvariti,⁷³ a za koju su nesumnjivo trebala i znatna materijalna sredstva. U izvješću o materijalnom poslovanju Lige na glavnoj skupštini održanoj 1939. vidi se da većinu sredstava daje tvornica *Bata*. Na otvorenju prostorija koje je Liga dobila od grada Vukovara u kući Radivojević, a koje je održano 31. listopada 1937., bili su čehoslovački veleposlanik u Beogradu Girs, predsjednik Saveza liga dr. Ćirić, ministar dr. Vjekoslav Miletić, čehoslovački konzul dr. Resl, praški gradonačelnik dr. Zenkl⁷⁴ i mnogi drugi jugoslavenski i čehoslovački uglednici iz političkog, privrednog i javnog života. Među njima je važno mjesto, kao član uprave Jugoslavensko-čehoslovačke lige za Borovo i Vukovar i osoba kojoj je Liga tiskala knjigu o tadašnjem čehoslovačkom predsjedniku, imao dr. Josip Herzl.

⁷⁰ HORVAT 2007: 124.

⁷¹ HORVAT 2007: 124.

⁷² DIZDAR 2004: 244, 250.

⁷³ Liga organizira cijeli niz predavanja čehoslovačkog pedagoga Stanislava Vrane iz Zlina, organizira četrnaestodnevne stručne boravke u Zlinu s obilascima oglednih čehoslovačkih škola, izdaje knjige, otvara čitaonicu s mnogo strane literature i slično.

⁷⁴ HORVAT 2007: 124.

Ako je suditi po nabrojanim aktivnostima, dr. Josip Herzl je kao osnivač i član Kluba liječnika te član uprave Jugoslavensko-čehoslovačke lige bio u dodiru s tzv. jugoslavenskom strujom u tadašnjem političkom, kulturnom i uopće javnom životu grada. Je li se u njoj našao samo spletom okolnosti koje su proizlazile iz mjesta njegova studiranja, veze s Čehoslovačkom preko supruge Libuše Macoun, nije poznato. Naime, politički stavovi dr. Herzla nisu nam poznati. U tadašnjem vukovarskom tisku zabilježeni su njegovi protukomunistički i protunacistički govori, ali podataka o političkom angažmanu kroz političke stranke nemamo, te mu u tom smislu ne možemo pripisivati nikakvo političko opredjeljenje, najmanje ono u koje bismo učitali bilo kakvu izrazitiju sklonost nekoj nacionalnoj grupaciji, osim vlastitoj, to jest židovskoj. Bio je predsjednik Cionističkog društva Vukovar 1930. godine,⁷⁵ dakle prije svih ostalih angažmana, te aktivni član ŽOV.⁷⁶ U Arhivi ŽOV nalazi se dopis Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije datiran 25. ožujka 1939., iz Zagreba poslan 7. travnja, a u Vukovaru urudžbiran 18. travnja 1939. godine, s naznakom: „Pregled, izrada, pakovanje i otprema mesa namijenjenog za izvoz u Palestinu“⁷⁷, koji sam po sebi ne znači mnogo, jer nije moguće utvrditi je li se tu našao kao dio izvornog materijala ili je po nekoj logici onoga tko je razvrstavao gradivo ovamo dodan. U svakom slučaju to je dopis koji je razaslan na mnogo službenih adresa, prije svega veterinarske struke, i svojim sadržajem je uputa o postupanju pri slanju mesa u Palestinu, te vrstama i načinima njegove obrade i skladištenja. Možda se u Arhivi ŽOV našao jer su Općina ili Cionističko društvo sudjelovali u otpremi mesa za Palestinu, ali o tome nema izravnih podataka. U dopisu Kraljevskoj kotarskoj oblasti s datumom 17. travnja 1919. godine, načelnik još uvijek trgovišta Vukovar Türk izvještava da je „zastupnik narodni Židova u Vukovaru predsjednik ‘Zionističkog društva’ Sigmund Frank“, a da se imetak narodnog židovskog fonda sastoji od dobrovoljnih priloga i nalazi se u Palestini.⁷⁸

U svojim uspomenuama i svjedočenjima o životu vukovarskih Židova, dva ugledna Vukovarca – Pal i Obersohn – govore da je u ŽOV dr. Herzl održao nekoliko protunacističkih govora zbog čega je odmah nakon uspostave NDH uhićen i odveden.⁷⁹ U „denuncijantskom“ *Popisu židovskih kućanstava na području grada Vukovara* nema imena ni dr. Josipa Herzla ni dr. Libuše Macoun. U *Popisu pokrštenih Židova* u Vukovaru nalaze se imena Herzl Zdenke i Herzl Drahomire, obje rođene u Vukovaru, roditelji – „dr. Herzl Josip, liječnik, i dr. Libuša Macoun, rkt“.⁸⁰ Obje su pokrštene 8. prosinca 1941. godine. Je li ih od smrti u koncentracijskom

⁷⁵ *Židovski biografski leksikon* u pripremi.

⁷⁶ GMVU - Arhiva ŽOV – 30. lipnja 1935. na skupštini ŽOV izabran je za potpredsjednika Općine.

⁷⁷ GMVU - Arhiva ŽOV.

⁷⁸ HR- HDA, f. 79, UOZV, kut. 4845, 3876/1919.

⁷⁹ PAL I OBERSOHN 1996.

⁸⁰ GMVU - Arhiva ŽOV – *Popis pokrštenih Židova*.

logoru spasila ta činjenica ili možda činjenica da im je majka bila liječnica, pa je kao takva bila potrebna, ne zna se. U svakom slučaju, na popisu preživjelih u ŽOV⁸¹ nalaze se imena Herzl dr. Libuše, Herzl Zdenke i Herzl Dragice, bez napomene o tome kako su preživjele i čemu imaju zahvaliti tu sretnu okolnost. Za razliku od njih, dr. Josip Herzl ubijen je u Jasenovcu 1941. godine.⁸²

U odnosu na dr. Daniela Kleina i dr. Josipa Herzla, život prof. **Otta Diamanta** čini se mnogo opuštenijim. Bio je profesor na vukovarskoj gimnaziji od 1921. do 1925. godine.⁸³ Predavao je povijest, a sudeći po stalnim aluzijama na njegov šopenhauerovsko-ničeovski duh u prilogima *Vukovarske komarice*, i filozofiju. Profesor Otto Diamant je, kao i njegove dvije sestre – Ketti i Greta, bio česta meta tog satiričkog lista. Onoliko koliko u njemu na Ketin račun ima zlobnih primjedbi, toliko na njegov ima podrugljivosti, ali s dozom razumijevanja za mladog i „veselog“ profesora. U pregledanom arhivskom gradivu i konzultiranoj literaturi nema podataka da se u bilo kom obliku politički angažirao, ali bio je aktivan u društvenom životu grada. Rodio se u Vukovaru 31. kolovoza 1896., kao treće od šestoro djece vukovarskog rabina i srijemskog nadrabina dr. Juliusa Diamanta i Šulamit, rođene Löwy, kćerke Davida Löwyja, Diamantova prethodnika na rabinskom mjestu. Rabin dr. Julius Diamant⁸⁴ bio je ugledni građanin Vukovara. Obrazovan i načitan rado je viđan među ondašnjim vukovarskim uglednicima. Liberalna uvjerenja kojih se držao u vođenju ŽOV prenio je, sudeći po njihovim biografijama, i na svoju djecu. Kada se u građanskim obiteljima tadašnjega Vukovara govorilo o „nepodopštinama“ njegove djece, kako to slikovito u svojim sjećanjima kaže Pal, „mi djeca smo morali ići u drugu sobu da to ne čujemo“.⁸⁵ Takvu reputaciju u maloj sredini rabinskoj obitelji priskrbile su svojim ponašanjem prije svega kćerke Ketti i Greta, ali i Otto se volio provešeliti, barem ako je suditi iz pisanja *Vukovarske komarice*. Zanimljivo je istaknuti da se u samo nekoliko brojeva, koliko je ukupno izašlo ovog satirično-humorističnog lista, vremenski u manje od godinu dana, gotovo iz broja u broj *Komarica* „bavila“ sestrama i bratom Diamant. Očito je njihovo ponašanje bitno odudaralo od očekivanoga, osobito onoga koje se pripisuje i očekuje od djece duhovnika i intelektualca. Jesu li bili toliko napredni u odnosu na svoju sredinu ili su naprosto bili razmaženi, teško je prosuditi, a i nije osobito važno. Tako u prilogu *Luči prosvete* potpisnik Zabadač kaže:

⁸¹ ŠVOB 2004: 613.

⁸² *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac* 2007: 570.

⁸³ HORVAT 1992: 132.

⁸⁴ *Židovski biografski leksikon* u pripremi.

⁸⁵ PAL I OBERSOHN 1996.

Od mladih profesora imamo trojicu: Piticu, Brana i Otona, jedan trojist koji ima tu zajedničku crtu, da su neispitani namjesni učitelji, da kubure sa svojih 2800 K plaće, da su sva tri Vukovarci i da vrlo vole društva. Oni stoje danas pred sasvim razumljivom dilemom svih mladih profesora: ili da se bogato ožene, pa da se onda odreknu svoje slobode ili da ovu doduše sačuvaju, ali da se onda hrane papirom iz djačkih teka i piju tintu iz njihovih tintarnica⁸⁶, a u nastavku dodaje:

Prof. Oton u jednom razaračkom bijesu svih današnjih vrednota (po Nietzsche-ovom Umvertungu aller Werte) priređuje podoknice uz učešće svojih učenika s v o j i m učenicama (op. preneseno kao u izvorniku), dok je prije bilo obratno: djaci su pjevali pod prozorima svojih profesora.⁸⁷

Istovrsna se aluzija nalazi i u prilogu *Želje vukovaraca za Božić:*
Šta će meni sve pomoći kad mi nema crne oči.

Oton
šoppenhaurovac⁸⁸

Osim aluzija na veseli život prof. Diamanta, stalni izvor *Komaričinog* podsmijeha je i činjenica njegova bavljenja filozofijom:

Za fundamentalnu eksploataciju prahistorijske filozofije od majmuna do danas isto kao za teoretsko filozofiranje u praktičkim stvarima preporučuje se

Otto Diamant.⁸⁹

Ili:

Also sprach Otto Diamant

Ova Štajnova kafa jest kao sve stvari i bića ovog sveta: ima svoju dobru i zlu stranu. Dobra je strana što u njoj nema cikorije, a zla što nema kafe.⁹⁰

Iz navedenih priloga o prof. Ottu Diamantu doznali smo nekoliko stvari – da je 1922. neispitani namjesni profesor, da je neoženjen, sklon veselom životu i društvu, dobrih primanja, „jer 2800 dinara u to vrijeme je dobra plaća, a zajedlji-

⁸⁶ 1922. *Vukovarska komarica* (Vukovar), 2. rujna 1922. List *Vukovarska komarica* na naslovnici svog prvog broja (br. 1, 15. kolovoza 1922.) nema oznaku godišta. Pošto je prvi broj izašao 1922., za pretpostaviti je da je to i god. 1. Na posljednjoj, stranici br. 4, u dnu stranice piše: „Vlasnik i odgovorni urednik Ljuba Verner.“ S lijeve strane na istoj stranici stoji: „Tisak Hrvatske dioničke tiskare Vukovar.“ Od br. 5 (23. rujna 1922.) kao vlasnici su potpisani Ljuba Verner i Pavao Beck, a kao odgovorni urednik Pavao Beck. Ovaj broj je još tiskan u Hrvatskoj dioničkoj tiskari. Od br. 6 (30. rujna 1922.) list se tiska u tiskari „Novo Doba“ u Vukovaru.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ 1922. *Vukovarska komarica* (Vukovar), 15. kolovoza 1922.

⁸⁹ 1922. *Vukovarska komarica* (Vukovar), 2. rujna 1922.

⁹⁰ Isto.

va primjedba da mladi profesori s njom 'kubure' treba potvrditi njihovu sklonost lagodnom životu, te da je sklon 'filozofiranju'. Sve navedene činjenice čine se sasvim dovoljnim razlogom da je već za tri godine u poduzetničkim vodama.⁹¹

U istom broju, stranicu iza, u prilogu naslovljenom *Mali oglasnik, Komarica* se izruguje s Gretom Diamant i njezinim zanimanjem za pjesnika Tagoru, aludirajući podsmješljivo, ili joj ga pripisujući, na njezino ponašanje:

Za tačno i savesno čitanje Rabiudramatha Tagore, sa i bez afektacije preporučuje se

Greta Diamant.⁹²

Sestra Ketti imala je „promociju“ u istom listu s nešto žešćim konotacijama:

Sad se Kaette lako smije!

Zadovoljila me ali nije.

Trainer

U mene ti ne diraj,

Za desno krilo drugu biraj!

Mene možeš suspendirat,

A u igri sam briljirat.

Kaette⁹³

Ketti je rođena u Vukovaru 1901. godine.⁹⁴ Bila je sportašica. Igrala je hazenu, vrstu rukometa koju su igrale žene, inače vrlo popularnu igru među židovskom omladinom, i to za Židovsko omladinsko društvo u Vukovaru. Osnovala ga je s Aleksom Steinerom 19. rujna 1920. godine⁹⁵ na Izvanrednoj glavnoj skupštini Židovskog djevojačkog društva „Morijska“, osnovanog u Vukovaru 12. siječnja 1919. godine.⁹⁶ Bila je tajnica Židovskog omladinskog društva i dobra igračica hazene. Sarkastične primjedbe u *Vukovarskoj komarici* postoje i na druge igračice hazene - Ženku Kohn, Herminu Fischof, Rosu Lang, Herminu Klein⁹⁷, ali nikada s invektivima kao u slučaju Ketti Diamant. Čini se da izvorište ovako zlobnih primjedbi nije bilo samo ponašanje Ketti, već i sklonost ljevičarima, odnosno komunističkim idejama. U navedenim sjećanjima, Obersohn smatra da se Ketti počela zanimati za lijeve ideje pod utjecajem Bože (Bogomila) Hermana.⁹⁸

⁹¹ *Židovski biografski leksikon* (u pripremi).

⁹² 1922. *Vukovarska komarica* (Vukovar), 2. rujna 1922.

⁹³ 1922. *Vukovarska komarica* (Vukovar), 9. rujna 1922.

⁹⁴ *Židovski biografski leksikon* (u pripremi).

⁹⁵ HR-HDA, f. 1353, grupa VI, kut. 38, ZP 2468.

⁹⁶ HR-HDA, f. 79, UOZV, kut. 4845, VI-21, 3876/1919.

⁹⁷ 1922. *Vukovarska komarica* (Vukovar), 9. rujna 1922.

⁹⁸ PAL I OBERSOHN 1996.

Bio je ugledni međuratni vukovarski komunist. Pisao je i objavljavao priloge u tadašnjem komunističkom tisku u Vukovaru, ali i Zagrebu i Beogradu.⁹⁹ Bio je izaslanik Mjesne organizacije Socijalističke radničke partije (komunista) na II. kongresu SRP(k) u Vukovaru 1920. godine. Osim njega, u Vukovaru je u istom razdoblju živio i Josip Herman. Godine 1920. Josip Herman je na ponovljenim gradskim izborima na visokom drugom mjestu liste Komunističke partije.¹⁰⁰ Nisu bili Židovi.¹⁰¹ Zanimljivo da u Spomenici vukovarske gimnazije, izdane u povodu njezine 100. obljetnice, među svršenim gimnazijalcima nema Ketti. Ima Ernesta i Otta, šk. god. 1914/15.¹⁰² i **Grete**¹⁰³, šk. god. 1920/21.¹⁰⁴ Ona je rođena u Vukovaru 8. ožujka 1903.¹⁰⁵ i također je bila ljevičarka. Gimnaziju je završila u Vukovaru šk. god. 1920/21., a studirala je u Beču, gdje je bila članica Kluba studenata socijalista iz Jugoslavije. U njemu je upoznala i svog budućeg supruga – Karla Fodora.¹⁰⁶ Kao što je već rečeno, o političkom angažmanu njihova starijeg brata nema podataka, pa tako nije poznato je li i on bio sklon ljevici. Bio je član Francuskog kluba (Cercle français) osnovanog u Vukovaru 6. veljače 1922. godine, a među osnivačima, s još 14 sugrađana, bila je i njegova sestra Ketti Diamant.¹⁰⁷

Francuski klub spada među kuriozume vukovarske stvarnosti između dva svjetska rata. U to vrijeme se osnivaju brojna društva, sportski klubovi, strukovne udruge, seoske čitaonice. Dio njih je nastavak rada društava osnovanih još polovicom XIX. stoljeća. Ona su rezultat jačanja građanske svijesti, ekonomske moći, ali i potrebe boljestojećeg dijela građanstva za društvenim angažmanom. Tako se osniva npr. Udruženje prijatelja Velike Britanije i Amerike, Rotary klub – čiji su članovi bili i dr. Sigmund Goldschmidt, Hinko Steiner, Armin Goldstein, Tennis cercle – čiji su tereni zalaganjem dr. Grüna uređeni na Sajmištu, iza Doma narodnog zdravlja (iako se tenis i prije 30-ih godina prošlog stoljeća igrao u Vukovaru, a tereni su bili u dvorcu Eltz i Novom Vukovaru), i brojni drugi klubovi i društva.

⁹⁹ CAZI 1955: 144, 168, 177, 192.

¹⁰⁰ ISTI: 127.

¹⁰¹ PAL I OBERSOHN 1996.

¹⁰² HORVAT 1992: 139.

¹⁰³ *Židovski biografski leksikon* (u pripremi).

¹⁰⁴ HORVAT 1992: 141.

¹⁰⁵ GMVU - Arhiva ŽOV.

¹⁰⁶ GMVU - Arhiva ŽOV. Karlo Fodor je bio liječnik i komunistički aktivist. Otac Jakob Schlesinger promijenio je 30. 8. 1905., dopuštenjem Kr. zemaljske vlade – Odjela za bogoštovlje i nastavu br. 15068, svoje prezime u Fodor. Majka Bianka je bila rođena Freischberger. Na izvodu iz matice rođenih izdanom u Zemunu 17. 8. 1923. piše da se „pomenuti (Karlo) kod kuće nazivao imenom Tošo ili Todor“, a to je potvrđeno i potpisom dva svjedoka. Svjedodžba Nadrabinata u Zemunu, kojom se potvrđuje predstojeće vjenčanje s Gretom Diamant, izdana je na ime *Karlo (Tošo) Fodor*.

¹⁰⁷ HDA, f. 137, PUUO, VIII-10, br. 13314/1922.

Pošto je u Vukovaru bio jak komunistički, a prije toga socijaldemokratski pokret, i među ljevičarima je bila jaka ideja o potrebi većeg društvenog i sportskog angažmana i udruživanja. Sklonost društvenom angažmanu, barem ako je suditi po vukovarskom primjeru, bila je izrazito razvijena upravo među pripadnicima židovske zajednice.

Pravila Francuskog kluba potvrdila je Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju 10. lipnja 1922. godine. Svrha Društva bila je promicanje francuske kulture i jezika, te izrazito dobrih i prijateljskih veza između tadašnje dvije države. Iz pregleda predmeta i sati iz šk. god. 1919/20.¹⁰⁸ vidi se da se francuski jezik u gimnaziji učio u III. i IV. razredu po 5 sati tjedno, a u ostalim višim razredima po 3 sata. Uz francuski, na gimnaziji su bili obvezni njemački i latinski jezik, i to s velikim brojem sati. Nakon 1918. godine ukinuto je učenje mađarskoga jezika. Nije onda čudno da je među osnivačima Kluba bilo dosta gimnazijskih profesora. Klub je imao i svoju čitaonicu i knjižničara u zgradi gimnazije, a sastanke je održavao u prostorijama Srpskog doma, a poslije Pajzoških podruma. Zaštitni odbor kluba birao je Francuski institut u Zagrebu, a svrha mu je bila da bude posrednik između Kluba i vlasti, te da djeluje i kao časni sud. U slučaju raspuštanja Kluba, imovina je trebala pripasti Gimnaziji. Iz svega se da zaključiti da je Klub osnovan pod utjecajem državne politike, ili barem njezine kulturne politike. U tom smislu se članstvo u Klubu, ako ste bili gimnazijski profesor i imali ikakve veze s francuskim jezikom, vjerojatno podrazumijevalo.

Zanimljivo je u navedenom *Pregledu predmeta i broja njihovih sati* vidjeti da se njemački jezik u šk. god. 1919/20. još uvijek učio istim brojem sati kao i hrvatski, dakle 26 sati tjedno, ali ipak manje nego latinski (32 sata tjedno). Francuski je tek nešto manje zastupljen, tj. 22 sata tjedno. Iz navedenoga se da zaključiti da je utjecaj i važnost koja se pridaje učenju njemačkoga jezika još uvijek velika. Ona sigurno nije rezultat samo vremena, tj. skorog završetka I. svjetskog rata, nego je i odraz potreba, ali i uvriježenog stava. Njemački jezik se nakon uspostave Kraljevine SHS, uostalom kao i njegovi govornici, a osobito njemačka i mađarska etnička skupina, našao na udaru kao jezik neprijateljske nacije, poraženih u ratu, jezik stoljetnih izrabljivača i zlostavljača, u svakom slučaju stranaca ili pak pripadnika viših slojeva, iz komunističke perspektive. Njegova protuteža, osobito ukidanjem učenja mađarskoga jezika, trebao je postati francuski.¹⁰⁹ U svakom slučaju, tadašnji Vukovarci su mogli imati koristi od takve prosvjetne politike, barem u učenju stranih jezika.

Već u travnju 1922. Klub je organizirao prvi tečaj francuskog jezika, a imao je oko 20-ak polaznika. Iste godine Klub je posjetio prof. Raymond Warnier, prvi ugovorni lektor francuskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i tadašnji

¹⁰⁸ *Pregled predmeta i broja njihovih sati* u: HORVAT 1992: 64.

¹⁰⁹ Usp. GOLDSTEIN 2008: 85.

ravnatelj Francuskog instituta u Zagrebu.¹¹⁰ Na velikoj svečanoj skupštini Kluba u povodu desete obljetnice bili su brojni ugledni gosti – o političkim pitanjima govorio je tadašnji francuski konzul u Zagrebu. U takvom se krugu kretao prof. Otto Diamant. O nekom većem angažmanu nema dokaza u arhivskom gradivu, niti o bilo kakvom drugom organiziranom obliku angažmana.

Od tri popisa Židova u Vukovaru, ime prof. Otta Diamanta nalazi se samo na jednome, onome ubijenih u Jasenovcu. Na *Popisu pokrštenih Židova u Vukovaru* nema nikoga s prezimenom Diamant. Godine 1941. i 1942. dr. Julius Diamant mrtav je već devet godina, Ketti i Greta odavno nisu u Vukovaru, Ernest je od-vjetnik u Subotici, a Otto i Viktor, kao i majka im Šulamit, očito nisu smatrali prihvatljivim pokrštenje kao mogućnost preživljavanja ili se u tome nisu snašli. Na *Popisu židovskih kućanstava na području grada Vukovara* nalazi se ime Šulamit Diamant, bez adrese, i Irme Diamant, koja je vjerojatno bila supruga jednog od braće, također bez adrese stanovanja.¹¹¹ U istraživanju biografija braće Diamant važan je izvor popis ubijenih u logoru Jasenovac. Na njemu se nalaze imena Viktora i Otta.¹¹² U rubrici *Godina rođenja* obojici je upisana 1896. godina. Uz ime Otta nalazi se i ime oca – Julius, a uz ime Viktora rubrika otac je prazna. Iz literature i gradiva može se zaključiti da je navedena godina pogrešna. Naime, u popisu maturanata vukovarske gimnazije upisani su Ernest i Otto kao maturanti šk. god. 1914/15.¹¹³ Podatak je zanimljiv jer upućuje na činjenicu ili da su navedena dva brata bili blizanci ili da je razlika u vremenu njihova rođenja bila mala. Dvojbu može razriješiti podatak iz jednog drugog izvora¹¹⁴ u kojem je kao godina rođenja Ernesta Diamanta navedena 1897. godina. Ostaje dvojbena podatak iz popisa jasenovačkih žrtava, iako je on u samom popisu naveden bez upitnika. Postoji mogućnost, iako je malo vjerojatna, da su braća rođena kao blizanci, a onda samo godinu dana kasnije da je rođen i Ernest. Naravno, može se dovesti u pitanje i podatak naveden u Hrvatskom biografskom leksikonu, premda je on s obzirom na podatak iz popisa maturanata vjerojatno točan. Majka Šulamit također se nalazi na popisu žrtava jasenovačkog logora, s točno upisanim imenom oca i 1872. godinom kao godinom rođenja. Za nju je naznačeno da je ubijena 1942., ali je mjesto smaknuća, tj. Jasenovac pod upitnikom. Ako se vodimo analizom

¹¹⁰ *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu* 1998: 189. Prof. Warnier obnašao je dužnost ugovornog lektora od šk. god. 1921/22. do 1935. godine kada odlazi iz Zagreba na novu dužnost. U početku je predavao stariju i noviju francusku književnost i „francusku civilizaciju“, a nakon odlaska prof. Adamovića i jezične kolegije, sve u vrijeme kada je pročelnik katedre/odsjeka bio prof. dr. Petar Skok.

¹¹¹ GMVU - Arhiva ŽOV.

¹¹² *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac* 2007: 363.

¹¹³ HORVAT 1992: 139.

¹¹⁴ Ceribašić, Naila. Ernst Diamant. U *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 1993: 370.

utvrđenom vjerojatnim datiranjem *Popisa židovskih kućanstava* za prvu polovicu 1942. godine, za što bi i navedeni podatak bio jedna od potvrda, Šulamit je možda odvedena u vrijeme velikih deportacija 1942. godine.¹¹⁵

Iz obrađenog arhivskog gradiva i analize novinskih natpisa dalo bi se zaključiti da Otto Diamant nije bio osobito društveno angažiran. Od sudjelovanja u vukovarskoj svakodnevnici nije bježao, ali ga u njoj više možemo zamisliti kako ispija kavu na šetnici, nego kako se predano druži s lokalnim komunistima ili nekim drugim političkim pregaojcima. Pa ipak, i kao takav, nije uspio izbjeći sudbinu namijenjenu svim Židovima u NDH – ubijen je u Jasenovcu 1941. godine.

Zaključak

U dva i pol stoljeća¹¹⁶ svog života i djelovanja na području Vukovara, Židovi su ostavili dubokog traga u životu multietničke i multikonfesionalne zajednice kakav je Vukovar nekada bio. U tom dugom vremenu, do polovice XX. stoljeća kada su potpuno uništeni, živjeli su okruženi drugim etničkim i nacionalnim skupinama, drugim jezicima i drugim vjerama, sudjelujući od druge polovice XIX. stoljeća manje-više ravnopravno u gradskim zbivanjima. Tome je čini se pogodovala ne samo činjenica da je Vukovar u prvoj polovici XIX. stoljeća pod jakim administrativnim utjecajem mađarskih zakona i propisa, ali i društvenih i političkih kretanja, već dobar i blagonaklon odnos grofova Eltz prema naseljavanju i ekonomskom jačanju židovske zajednice.¹¹⁷ Već tada stoljetna multietničnost prostora vjerojatno je pridonosila otvorenosti zajednice prema drugome i drugačijem. Razmirica je bilo, tužakanja, nepravdanih presuda, pa čak i iseljavanja, ali uvijek uz nečiju ili općenitu opasku da to baš i nije, kako su i tada govorili, u duhu vremena. U tom kontekstu zanimljivi su argumenti i prigovori koje u svojoj tužbi protiv židovskih trgovaca navode trgovci i obrtnici u Rumi početkom XIX. stoljeća, jer isto raspoloženje vlada i u Vukovaru: „Ne može se ‘liberalizam’ stavljati iznad interesa domaćih podanika koji ne traže nikakav monopol, nego samo nužnu zaštitu svojih interesa.“¹¹⁸ Zanimljivo da tada, u pitanju navedene tužbe, u zaštitu Židova trgovaca, osobito trgovca Saksa, u Rumi ustaju vlastelinski službenici, „rumski katolički sveštenici i nemački učitelji, tvrdeći da je u pitanju pošten trgovac koji već godinama u njihovoj varoši prodaje finu robu (lanenu, pamučnu i svilenu i drugo) koju domaći trgovci retko kada imaju, a donosi je kolima jer mu je nemoguće da ceo robni magazin nosi na leđima“¹¹⁹, dakle bo-

¹¹⁵ GOLDSTEIN 2001: 362, 424, 428, 432, 434.

¹¹⁶ Prvi Židov u Vukovaru spominje se na početku XVIII. stoljeća. Zvao se Marko, a u gradskim protokolima je zabilježeno da je bio umjereno oporezovan. GAVRILOVIĆ 1989: 5.

¹¹⁷ GAVRILOVIĆ 1989: 12, 14, 16, 19, 27, 38, 39, 101.

¹¹⁸ ISTI: 25.

¹¹⁹ ISTI: 27.

ljestojeći sloj građana kojem su u interesu ostanak i pravo na slobodnu trgovinu židovskih trgovaca. Kako navodi u svojoj studiji Gavrilović, osobito su netrpeljivi prema židovskim trgovcima kao izrazitoj konkurenciji bili srpski trgovci.¹²⁰

Vukovarski Židovi na ovo područje dolaze velikom većinom iz Mađarske, uglavnom iz Baranje i Bačke. Govore ili razumiju mađarski jezik, ali je njihov glavni jezik jidiš, odnosno njemački. Ta vezanost uz Mađarsku dugo se da iščitati u djelovanju vukovarske židovske zajednice – u vrijeme revolucije 1848. oni su pritajeno i potihom na strani Mađara, za razliku od zagrebačkih Židova. „Mnogi zagrebački i hrvatski Židovi su sudjelovali u revolucionarnim događajima 1848/49. godine na strani bana Jelačića, koji se suprotstavio nekim antisemitskim ispadima i zauzimao se da Židovi dobiju građanska prava.“¹²¹ Podrška Mađarima izaziva bijes i negodovanje lokalnog stanovništva, „hrvatskog i srpskog pokreta za oslobođenje od mađarske dominacije“.¹²² Sklonost Mađarskoj postoji i nakon završetka revolucije i u vrijeme nakon Nagodbe – npr. glavni urednik mađaronskih *Srijemskih novina*¹²³, čiji je jedan od utemeljitelja Bernhard Obesohn, bio je Maks Löwy, sin rabina Davida Löwyja, brat Šulamit Diamant, supruge rabina Juliusa Diamanta, također promađarski orijentiranog.¹²⁴ Međutim, upravo u to vrijeme dio vukovarskih Židova sudjeluje, ili su čak osnivači i utemeljitelji, ili prinosni članovi brojnih drugih društava, nekih i s nacionalnim predznakom. Godine 1883. na popisu novih prinosnih članova Matice hrvatske nalaze se liječnici dr. Albert Gottlieb i dr. Mavro Stern, te predsjednik Srijemskog štednog i eskomptnog dioničkog društva Vjekoslav Wertheimer,¹²⁵ ali tu je i kr. por. oficial Jovan Grubašević, vjerojatno Srbin. Iz navedenoga bi se moglo zaključiti da je tada u Vukovaru postojala iznimna sloga te konfesionalno i nacionalno uvažavanje, no prije bi se moglo reći da je Matica hrvatska tada percipirana ne samo kao društvo za promociju nacionalnih interesa, već prije svega kao građansko, ono koje propagira lijepu književnost i sve druge oblike umjetnosti. Na svakom koraku u analizi dokumenata, tadašnjih novina i postojeće literature nailazimo na iste primjere. Vjerojatno je najdrastičniji da je stara vukovarska sinagoga sagrađena 1845. godine, u upotrebi do 1891., prodana 1894. kalvinima, koji su u Vukovaru uglavnom Mađari. Tek 1910. godine oni uspijevaju prikupiti dovoljno sredstava da u potpunosti preurede i obnove crkvu te dograde zvonik, čija je svečana posveta bila iste godine.¹²⁶ Crkva se nalazila

¹²⁰ ISTI: 101.

¹²¹ GOLDSTEIN 2004: 15.

¹²² GAVRILOVIĆ 1989: 101, 103.

¹²³ MALBAŠA 1978: 79.

¹²⁴ *Židovski biografski leksikon* (u pripremi).

¹²⁵ HORVAT 2007: 103.

¹²⁶ 1910. *Srijemske novine* (Vukovar), 13. kolovoza 1910., BELAVIĆ 1927: 57-58, DAMJANOVIĆ 2008: 403-410.

odmah do novosagrađene sinagoge, a na istom brdu na kojem se nekoliko metara dalje nalazi katolička crkva. Ovakvi navodi nemaju namjeru idealizirati tadašnju vukovarsku zajednicu, oni su činjenice koje govore same za sebe – na malom prostoru moralo se naučiti živjeti zajedno, a kada se živi blizu drugoga, bolje se vidi sebe. U tom smislu nije čudno da vukovarska židovska zajednica nema problema u samopercepciji. Židovska zajednica u Vukovaru zna tko je i od kuda dolazi, međutim ne smatraju to preprekom u saživljavanju sa zajednicom u kojoj žive. Simpatičan je i simptomatičan podatak o tome tko na kojem jeziku vodi kazališne sekcije vukovarskog pjevačkog i glazbenog društva „Dunav“ 1870-ih godina – Alois Wertheimer vodi sekciju na njemačkom jeziku, a župnik iz Sotina Thürmayer onu na hrvatskom jeziku!¹²⁷ Ovaj je podatak zanimljiv i u kontekstu razmatranja jezika kao identifikacijskog čimbenika. Očito se u Vukovaru identitet gradio i na nekim drugim odrednicama, možda više presudnim od jezika. ŽOV je samu sebe definirala kao židovsku općinu liberalnog smjera.¹²⁸ U upitnici, koju je morala ispuniti za potrebe statističke obrade crkvenih prilika u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji za 1908. godinu, u odgovoru na pitanje broj 6 – na kojem se jeziku drže propovijedi kod službe božje – odgovor je 9. veljače 1909. godine - na hrvatskom i njemačkom jeziku.¹²⁹ U konfesionalnoj, židovskoj školi, osnovanoj još 1851. godine, s dopuštanjem za rad od 1857. godine, nastava na njemačkom jeziku drži se sve do 1910. godine.¹³⁰ Ali od samog početka njezina rada, a gradsko zastupstvo joj je dopustilo rad i prije službene dopusnice, u iznajmljenoj kući nasuprot sinagogi, u školi se morao podučavati i hrvatski jezik jedanput tjedno. Istina, županijska skupština Srijemske županije 1847. godine daje upute svojim izaslanicima za zasjedanje Hrvatskog sabora kako moraju uznastojati da se donese propis o obaveznom znanju, kako kažu, slavonskog jezika za Židove.¹³¹ Školu su mogla polaziti i djeca drugih konfesija, a očito je smatrana dobrom jer u njoj 1920. godine ima četvero djece drugih konfesija (rimokatoličke dvoje, evangeličke jedno i istočno-pravoslavne jedno dijete).¹³² Svoje liberalno usmjerenje u vođenju ŽOV i Srijemskog nadrabinata dr. Julius Diamant potvrdio je i odlukom o tome može li se i smije li se u templu namjestiti i u službi božjoj koristiti harmonij. Odluku o tom delikatnom pitanju za mitrovački rabinat donio je 6. siječnja 1908. godine.¹³³ Presudio je za harmonij, a odluku obrazložio liberalnim usmjerenjem

¹²⁷ HORVAT 2007: 103.

¹²⁸ GMVU - Arhiva ŽOV.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ HORVAT 1992: 15-16.

¹³¹ GAVRILOVIĆ 198: 43.

¹³² GMVU - Arhiva ŽOV.

¹³³ Isto.

vlastite židovske općine i općim civilizacijskim razvojem, ali je toplo preporučio da se u takvim delikatnim pitanjima odluka donese u skladu sa željama većine, ali da se uvijek pokaže razumijevanje i uvažavanje i razloga manjine.

Za istraživača ŽOV, a u kontekstu navedene tri biografije i nakane rada da oslika vukovarsko međuraće s obzirom na međuetničke odnose, sigurno je najzanimljiviji odnos između pripadnika židovske zajednice i njemačke etničke skupine, koja je u Vukovaru do 1945. godine bila brojčano, ali i kulturološki jaka i utjecajna. U tekstu je na nekoliko mjesta naveden zanimljiv odnos njemačke etničke skupine prema pripadnicima vlastitog etnija, s obzirom na drugačiju političku ili ideološku opredijeljenost. Tu je i zanimljiv odnos s pripadnicima židovske zajednice s obzirom na različitu klasnu pripadnost, ali i vrlo rane međusobne dodire s obzirom na ideološku opredijeljenost, tj. simpatije ili aktivno sudjelovanje na političkoj ljevici. Potpunijoj analizi treba pribrojati i njemački jezik – u pripadnika njemačke etničke skupine to je uglavnom iskvareni, neškolorani njemački jezik, a u pripadnika židovske zajednice, koji su u pravilu bili bolje obrazovani, to je školovani njemački. Sve to se vidi u priložima i tekstovima u tadašnjim vukovarskim novinama, osobito humoristično-satiričkim. Svemu treba dodati i rano osnivanje Mjesne grupe Švapsko-njemačkog prosvjetnog saveza u Vukovaru 1933. godine,¹³⁴ čije se djelovanje, za pretpostaviti je, reflektiralo na međusobne odnose.

Ipak, čini se da je najveće potrese u cijelom vukovarskom društvu i kod svih njegovih pripadnika izazvao raspad Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje nove države. Godina 1918. bila je administrativno napuštanje srednjoeuropskog okvira¹³⁵, a to se u tadašnjem multietničkom, multikonfesionalnom i multilingvalnom Vukovaru moralo uvelike osjetiti. Tome treba dodati diskriminatorne odluke Narodnog vijeća SHS iz 1918. godine po kojima u mjesne odbore nisu smjeli biti birani Nijemci i Mađari,¹³⁶ te zakonske odredbe o mogućnosti, odnosno nemogućnosti glasanja na izborima za Konstituantu 1920. godine¹³⁷, a koje su osobito pogodile njemačku i mađarsku etničku skupinu, ali i židovsku, i koje su u područjima kakav je bio vukovarski kotar, u kojem je gotovo trećina stanovništva pripadala upravo navedenim etničkim skupinama, značile svojevrsni izborni inženjering. Takve su odluke novostvorene države šokirale ne samo one na koje su se odnosile, već i njihove sugrađane hrvatske ili srpske nacionalnosti. Reakcije na navedene propise mogu se pratiti u tadašnjem tisku.

¹³⁴ HR – HDA, f. 144, SBUO Pov. II, kut. 385, 1361/1936.

¹³⁵ GOLDSTEIN 2003: 234, 2008: 324, 2008: 5.

¹³⁶ GOLDSTEIN 2008: 20.

¹³⁷ Pravo zavičajnosti, iz kojeg izlazi i koje je bilo svojevrsno državljanstvo, vrlo je važno u trenutku raspada Austro-Ugarske Monarhije jer definira, odnosno predodređuje državljanu novonastale Kraljevine SHS, a samim tim one koji imaju pravo glasa na izborima. Usp. ČEPULO 1999: 801, ČEPULO 2004: 83, 86, 87, VRANJEŠ-ŠOLJAN 2003: 265-266, GOLDSTEIN 2004: 66-67, GEIGER 2001: 92-93.

Iz samo tri obrađene biografije vidi se množina podataka i odnosa koji stoje pred istraživačem. Zato su one ilustracija Židovske općine Vukovar.

Posebno područje u istraživanju Židovske općine Vukovar svakako je vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. U tom vremenu, a u sklopu navedenog zanimanja, valjalo bi promotriti međuetničke odnose, osobito s obzirom na tradicionalno jaku lijevu političku opciju u vukovarskom kraju, odnosno je li ona imala ikakvog utjecaja na zbivanja u to vrijeme. Nije zanemarivo u tim analizama vidjeti i tko su bili glavni akteri i provoditelji ustaške ideologije. Sigurno je da je na to područje poslan jedan od Paveliću najodanijih ustaških funkcionara – Viktor Tomić. Provedba svih rasnih zakona i propisa Nezavisne Države Hrvatske bila je drastična. U svemu tome nadrealno djeluje podatak da je Velika župa Vuka spadala u red onih koje su vrlo uredno vodile sve evidencije i zapisnike o provedbi donesenih zakona.¹³⁸

Popis židovskih kućanstava na području grada Vukovara i Popis pokrštenih Židova u Vukovaru 1941. i 1942. godine imaju svoj završetak u *Poimeničnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac*. Židovska općina Vukovar od tada više ne postoji.

Nakon rata, 1945., u Vukovar se vratio mali broj članova predratne Židovske općine, toliko mali da više nije osnovana, a sinagoga¹³⁹ je 1958. zbog oštećenja u ratu, a vjerojatno i nepostojanja dovoljnog broja vjernika, razgrađena u građevni materijal.

¹³⁸ GOLDSTEIN 2001: 200 – bilješka 412 – „Po sačuvanoj građi u HDA, fond 223, MUP NDH, čini se da su ‘pravno’ korektne željele biti i lokalne vlasti, primjerice, u Vukovaru“, a u vezi s tvrdnjom iznesenom na navedenoj stranici: „Izgleda da je u Zagrebu ipak više nego drugdje postojala težnja da se postupa prema zakonima i odredbama NDH, dočim su izvan Zagreba lokalne vlasti puno manje marile da ostave pismeni trag o izbacivanju iz stana ili sličnim maltretiranjima.“

¹³⁹ GMVU - Arhiva ŽOV. Bilješka Brlića, tadašnjeg ravnatelja Radio Vukovara, o tome da je Židovska bogoštovna općina u Vukovaru prodala, kako piše „Temp“, jednom beogradskom poduzeću koje se bavi rasprodajom građevinskog materijala za 800.000 dinara. Početak rušenja sinagoge bio je 7. ožujka 1958. godine, a poslove su radili dovedeni radnici, njih desetak. Rukovodilac radova na rušenju bio je Nikola Zukanović, kako piše, „od Sinja“. U zabilježici gradonačelnika stoji da u samom Vukovaru „nije bilo interesenata“ za građu (s usklikom na kraju rečenice!?). Ipak, „dan posle zaključka poslova ponudio je vukovarski zanatlija (soboslikar) za taj objekt jedan milion dinara - ali bilo je kasno. Posle toga sam Andrija Šimunović, soboslikar, kupovao je građevni materijal...“ (preneseno kao u originalu, op. L. B. B.).

Bibliografija

Izvori

Arhivski fondovi

Gradski muzej Vukovar - Arhiva Židovske općine Vukovar

Hrvatski državni arhiv

Zemaljska vlada – Odjel za unutarnje poslove

Građanske stranke i društva 1918-1941.

Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju – Upravno odjeljenje

Savska banovina – Upravno odjeljenje

Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek

Državni zavod za statistiku - *Popis stanovništva od 31. januara 1921. u Kraljevini SHS*, Sarajevo, 1932.

Židovski biografski leksikon – u pripremi

1920. *Srijem – glasilo Hrvatske zajednice*. Vukovar.

1920. *Trnje – satiričko-humoristični tjednik*. Vukovar.

1922. *Vukovarska komarica – humorističko satirički list*. Vukovar.

1996. *Bilten Židovske općine Zagreb*. Zagreb.

Literatura

BELAVIĆ, Placido. 1993. *Crtice iz prošlosti Vukovara*. Vukovar: Gradski muzej Vukovar.

CAZI, Josip. 1955. *Vukovar u klasnoj borbi*. Zagreb: Savez sindikata Jugoslavije.

CRLENJAK, Brane. 2005. *Razvoj vukovarskih ulica*. Vukovar: Gradski muzej Vukovar.

ČEPULO, Dalibor. 2004. *Prava građana i moderne institucije – europska i hrvatska pravna tradicija*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ČEPULO, Dalibor. 1999. Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918. – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 795-825. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

DAMJANOVIĆ, Dragan. 2008. Zvonik kalvinske crkve u Vukovaru. *Grđevinar* 60: 403 - 410.

DIZDAR, Zdravko. 2004. Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918-1941). *Scrinia Slavonica* 4: 212-287.

DOBROVŠAK, Ljiljana. 2006. Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine, Prilog poznavanju početaka cionističkog pokreta u Slavoniji. *Scrinia Slavonica* 6: 234-266.

DORN, Antun. 1976. *Razvoj zdravstvenih ustanova u Vukovaru*, u: *Medicinski centar Vukovar*. Vukovar: Medicinski centar Vukovar.

DUIĆ, Ante. 1987. *Veslački klub Vukovar*. Vukovar: Veslački klub Vukovar.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 1998. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.

- GAVRILOVIĆ, Slavko. 1989. *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovici XIX. veka*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- GEIGER, Vladimir. 2001. *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2001. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Novi liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2003. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2004. *Židovi u Zagrebu*. Zagreb: Novi liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: EPH-Liber.
- HORVAT, Vlado. 1992. *Gimnazija u Vukovaru*. Zagreb: Vukovarsko poglavarstvo u Zagrebu.
- HORVAT, Vlado. 2007. *Vukovarska društva 1857-1945*. Vukovar: Gradski muzej Vukovar.
- Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- KARAULA, Željko. 2008. Hrvatska nacionalna omladina. *Historijski zbornik* 2: 289-322.
- MALBAŠA, Marija. 1978. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- PAL, Alfred - Đuro OBERSOHN. 1996. Židovi Vukovara. *Bilten Židovske općine Zagreb* 46-47.
- Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac*. 2007. Jasenovac: Spomen- područje Jasenovac.
- ROMANO, Jaša. 1980. *Jevreji Jugoslavije 1941-1945: žrtve genocida i učesnici NOR*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- SMILJANIĆ, Milutin. 1971. Štamparstvo u Vukovaru na bazi dokumentacije u Gradskom muzeju. Magistarski rad. Prirodoslovno-matematički fakultet u Zagrebu.
- ŠVOB, Melita. 2004. *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*. Zagreb: Židovska općina Zagreb.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. 2003. Naseljavanje Mađara u Slavoniju 1880-1910. U *Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević*, ur. Damir Agičić, 265-266. Zagreb: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Three Biographies – Three Lists – the Same Result. Vukovar between Two World Wars Seen through Three Jewish Biographies

This paper analyzes the Jewish community in Vukovar. Through biographies of three eminent Jews – Dr Daniel Klein, Dr Josip Herzl and Prof. Otto Diamant - it deals with the Vukovar society between two world wars. All three were active in political and especially social life of the Vukovar Jewish community, and made important contribution to the town's life, but this was still not enough for them to survive the new régime created after the desintegration of Yugoslavia in 1941. After the Independent Croatian State was established, they were arrested and killed in accordance with the new racial laws.

Key words: Vukovar, Jews, societies, NDH, Holocaust, Jasenovac.

Ključne riječi: Vukovar, Židovi, društva, NDH, Holokaust, Jasenovac.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 43

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2011.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 43

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest),

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognjanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
znanstvenog projekta „Triplex Confinium - hrvatska višegraničja
u euromediterranskom kontekstu“

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2011. godine

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*